

МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ
БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ
ФІЛАЛАГІЧНЫ ФАКУЛЬТЭТ
Кафедра сучаснай беларускай мовы

ЛАППО Марыя Сяргееўна

СІНТАКСІС СЛОВАЗЛУЧЭННЯ
Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЕ 20-30-х гг. XX ст.
(на матэрыяле часопіса «Узвышша»)

Магістарская дысертацыя
спецыяльнасць 1-21 80 11 «Мовазнаўства»

Навуковы кіраўнік
Сяргей Аляксандравіч Важнік
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт

Допущана да абароны
« » _____ 2014 г.
Заг. кафедры сучаснай беларускай мовы
_____ З. І. Бадзевіч
кандыдат філалагічных навук, дацэнт

Мінск, 2014

ЗМЕСТ

СПІС СКАРАЧЭННЯЎ	4
АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ	5
УВОДЗІНЫ	12
ГЛАВА 1. АГЛЯД НАВУКОВАЙ ЛІТАРАТУРЫ ПА ТЭМЕ ДАСЛЕДАВАННЯ	15
ГЛАВА 2. СІНТАКСІС СЛОВАЗЛУЧЭННЯЎ З СІНТАКСІЧНАЙ СУВЯЗЗЮ КІРАВАННЕ Ў МОВЕ ЧАСОПІСА «ЎЗВЫШША»	20
2.1 Словазлучэнні з сінтаксічнай сувяззю беспрыназоўнікавае кіраванне	20
2.1.1 Дзеяслоўныя словазлучэнні, у якіх залежны кампанент прадстаўлены ў форме Р. скл. замест формы В. скл.	21
2.1.2 Дзеяслоўныя словазлучэнні, у якіх залежны кампанент прадстаўлены ў форме Н. скл. замест формы Р. скл.	24
2.1.3 Адзінкавыя выпадкі словазлучэнняў, якія не адпавядаюць сучаснай літаратурнай норме або выкарыстоўваюцца стылістычна абмежавана	25
2.2 Словазлучэнні з сінтаксічнай сувяззю прыназоўнікавае кіраванне	29
2.2.1 Словазлучэнні з прыназоўнікамі АБ і ПРА	30
2.2.2 Словазлучэнні з прыназоўнікамі ДЛЯ-ДЗЕЛЯ	33
2.2.3 Словазлучэнні з прыназоўнікамі ПРАЗ, ЦЕРАЗ, З-ЗА	34
2.2.4 Словазлучэнні з прыназоўнікамі ДА-К	36
2.2.5 Канструкцыі з дзеясловамі тыпу <i>кніць, здэкавацца</i> + залежны кампанент у форме назоўніка з прыназоўнікам	39
2.2.6 Сінтаксічныя канструкцыі, якія абазначаюць ступень параўнання	40
2.2.7 Словазлучэнні з прыназоўнікам ПА	40
2.2.8 Словазлучэнні з прыназоўнікам ЗА	42
2.2.9 Словазлучэнні з прыназоўнікам П АД	44
2.2.10 Словазлучэнні з прыназоўнікам НА	45
2.2.11 Словазлучэнні з прыназоўнікам У	48
2.2.12 Словазлучэнні з прыназоўнікам З	49
2.2.13 Словазлучэнні з прыназоўнікамі КАЛЯ, БЛІЗКА, ПОБАЧ і інш.	50
ГЛАВА 3. ТРАНСФАРМАЦЫЯ СІНТАКСІЧНАЙ НОРМЫ: ПРЫЧЫНЫ І АСАБЛІВАСЦІ	54

ЗАКЛЮЧЭННЕ	62
СПІС ЛІТАРАТУРЫ	65
ДАДАТАК А	72
ДАДАТАК Б	75

СПІС СКАРАЧЭННЯЎ

1. В. скл. – вінавальны склон
2. Д. скл. – давальны склон
3. м. р. – мужчынскі род
4. М. скл. – месны склон
5. мн. л. – множны лік
6. Н. скл. – назоўны склон
7. Р. скл. – родны склон
8. Т. скл. – творны склон
9. ТСБМ – Глумачальны слоўнік беларускай мовы

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Ключавыя словы: моўная норма, маўленчая норма, літаратурная мова, словазлучэнне, прыназоўнікавае кіраванне, беспрыназоўнікавае кіраванне, часопіс «Узвышша», стылістычная абмежаванасць, 20-30-я гг. XX ст., варыятыўнасць, сінтаксічная сінанімія, сінтагматычныя адносіны, нармалізацыя мовы.

Мэта даследавання – вызначыць прычыны адрозненняў сінтаксічных канструкцый канца 20-х – пачатку 30-х гг. (на прыкладзе сінтаксічных адзінак з сувяззю кіраванне, якія ўжывалі аўтары часопіса «Узвышша») ад сучасных нарматыўных канструкцый. Адзначаны перыяд патрабуе пільнай увагі навукоўцаў з той прычыны, што яго сінтаксіс ў беларускай філалагічнай навуцы амаль не даследаваны, нягледзячы на тое, што перыяд канца 20-х гг. XX ст. быў вызначальным у працэсе фарміравання нормаў беларускай літаратурнай мовы.

Аб’ектам дадзенага даследавання з’яўляюцца сучасныя сінтаксічныя моўныя і маўленчыя нормы і тыя вызначальныя асаблівасці, якія адрозніваюць іх ад сінтаксічных тэндэнцый 20-30-х гг. XX ст. **Прадметам** даследавання з’яўляюцца словазлучэнні з сінтаксічнай сувяззю кіраванне, выбраныя з празаічных тэкстаў часопісаў «Узвышша» (№ 1-2 за 1928 г. і № 1-3 за 1929 г.), якія не адпавядаюць сучаснай моўнай норме або маюць стылістычна абмежаванае выкарыстанне.

Вынікі даследавання. На падставе аналізу выбраных словазлучэнняў вызначаны наступныя прычыны іх сучаснай ненарматыўнасці:

- 1) шэраг канструкцый ўжываліся як паслоўныя пераклады адпаведных рускамоўных канструкцый;
- 2) шэраг словазлучэнняў з’яўляліся ў працэсе моватворчасці, калі аўтары стваралі новыя кіравальныя мадэлі ў працэсе пісьма, арыентуючыся на ўжо існуючыя ў мове формы, але пры гэтым не ўлічвалі сінтагматычных

здольнасцяў кампанентаў словазлучэнняў, у выніку чаго гэтыя здольнасці парушаліся;

3) увядзенне пісьменнікамі ў мову архаічных дыялектных канструкцый, якія не ўзбагачалі мову, а ўскладнялі яе і ў выніку не атрымалі шырокага распаўсюджання;

4) адсутнасць выпрацаваных стандартаў, якія б рэгулявалі дакладнае ўжыванне таго ці іншага прыназоўніка.

На падставе аналізу выбраных словазлучэнняў вызначаны наступныя прычыны іх сучаснага стылістычна абмежаванага выкарыстання:

1) трывалае замацаванне пэўных канструкцый у межах гутарковага стылю;

2) сацыяльныя прычыны (рэформа 1933 г.), у выніку якіх норматворчая дзейнасць і мовазнаўства некаторы перыяд развіваліся ў рэчышчы інтэнсіўнай русіфікацыі, якая выцясняла спецыфічныя беларускамоўныя канструкцыі на перыферыю моўнага развіцця.

Структура і аб'ём даследавання. Дысертацыя складаецца з 52 старонак і ўключае наступныя часткі: агляд навуковай літаратуры па тэме даследавання (аналізуюцца падыходы да тэорыі словазлучэння, робіцца агляд навуковых прац па сінтаксісе словазлучэння ад 20-30 гг. ХХ ст. да нашага часу), дзве главы, у якіх непасрэдна аналізуюцца выбраныя з мовы часопіса «Узвышша» словазлучэнні (Глава 2: словазлучэнні з сувяззю беспрыназоўнікавае кіраванне, Глава 3: словазлучэнні з сувяззю прыназоўнікавае кіраванне). Для зручнага ўспрымання матэрыялу значная частка даследавання ў Главе 2 прадстаўлена ў выглядзе 7 табліц, якія агулам займаюць 10 старонак. Бібліяграфічны спіс уключае 58 крыніц. У дысертацыі таксама змешчаны дадаткі, у якіх усе прааналізаваныя ў рабоце словазлучэнні класіфікаваныя і прадстаўленыя ў выглядзе 2 табліц.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Ключевые слова: норма, литературный язык, словосочетание, предложное управление, беспредложное управление, журнал «Узвышша», стилистически ограниченное употребление, 20-30-е гг. XX в., вариативность, синтаксическая синонимия, синтагматические отношения, нормализация языка.

Цель исследования – определить причины отличий синтаксических конструкций конца 20-х – начала 30-х гг. (на примере синтаксических единиц со связью управление, которые употребляли авторы журнала «Узвышша») от современных нормативных конструкций. Отмеченный период требует пристального внимания ученых по той причине, что его синтаксис почти не исследован, несмотря на то, что период конца 20-х гг. XX в. был определяющим в процессе формирования норм белорусского литературного языка.

Объектом данного исследования являются современные языковые и речевые синтаксические нормы и те определяющие особенности, которые отличают их от синтаксических тенденций 20-30-х гг. XX в. **Предметом** исследования являются словосочетания с синтаксической связью управление, выбранные из прозаических текстов журналов «Узвышша» (№ 1-2 за 1928 и № 1-3 за 1929 г.), которые не соответствуют современной языковой норме или используются стилистически органично.

Результаты исследования. На основании анализа выбранных словосочетаний определены следующие причины их современной ненормативности:

1) ряд конструкций употреблялись как дословные переводы соответствующих русскоязычных конструкций;

2) ряд словосочетаний появлялись в процессе языкотворчества, когда авторы создавали новые синтаксические структуры в процессе письма, ориентируясь на диалекты или уже существующие в языке формы, но при этом не учитывали синтагматических способностей компонентов словосочетаний, в результате чего эти способности нарушались;

3) введение писателями в язык архаических диалектных конструкций, которые не обогащали ее, а усложняли и в результате не получили широкого распространения;

4) отсутствие выработанных стандартов, которые регулировали бы точное употребление того или иного предлога.

На основании анализа выбранных словосочетаний определены следующие причины их современного стилистически ограниченного использования:

1) прочное закрепление ряда конструкций в разговорном стиле речи, частично – в художественном;

2) социальные причины (реформа 1933 г.), в результате которых нормотворческая деятельность и языкознание в течение некоторого времени развивались в русле интенсивной русификации, которая вытесняла специфические белорусскоязычные конструкции на периферию языкового развития.

Структура и объем исследования. Диссертация занимает 52 страницы и включает следующие разделы: обзор научной литературы по теме исследования (делается обзор научных работ по синтаксису словосочетания от 20-30 гг. XX в. до нашего времени), две главы, в которых непосредственно анализируются выбранные из языка журнала «Узвышша» словосочетания (беспредложное и предложное управление в главах 2 и 3 соответственно). Для более удобного восприятия материала значительная часть исследования в Главе 2 представлена в виде 7 таблиц, которые в общей сложности занимают 10 страниц. Библиографический список включает 58 источников. Диссертация также содержит приложения, в которых все

проанализированные в работе словосочетания классифицированы и представлены в виде 2 таблиц.

SUMMARY

Keywords: linguistic norm, literary language, the combination of words, prepositional management, unprepositional management, the magazine “Uzvyshsha”, stylistically limited use, the 1920-1930s, variability, syntactic synonymy, syntagmatic relations, normalization of the language.

Aim of work: definition of the reasons of differences between syntactic constructions in 1920–1930s (by analysis of the combinations of words with syntactic relations of management, which were being used by authors in magazine called “Uzvyshsha”) and modern normative constructions. The reason of this attention is in the case, that syntax of this period was less investigated, despite that period from 1920s was definite for the process of Belarussian literature language formation.

The subject of research are modern linguistic and syntactic norms and definitive features, which differ selected phrases from the prosaic texts in the magazines “Uzvyshsha” (№ 1-2 of 1928 and № 1-3 in 1929), which do not correspond to modern linguistic norm or used stylistically their limits.

Results of the study. Based on the analysis of selected phrases identified the following reasons for their modern profanity:

- 1) a number of phrases were literal translations of relevant Russian ones;
- 2) a series of phrases appear in the language creation when authors create new syntactic structures in the process of writing, focusing on the existing dialects or in the language of form, but it does not take into account the abilities of syntagmatic phrases components, resulting in the ability of these were violated;
- 3) lack of developed standards that would regulate the use of one or another pretext;
- 4) archaic dialectal structures, which were used by writers, don't enrich the language but cause its complication and as a result are not widespread.

Based on the analysis of selected combinations of words the following reasons of their modern stylistically limited use were identified:

1) strong fixation of a number of the structures in a conversational style of speech;

2) social causes (reform in 1933), which resulted in setting activities and linguistics for some time developing in the mainstream intense Russification, which supplanted Belarusian-specific linguistic constructions on the periphery of language development.

Structure and volume of the research work. The dissertation occupies 52 pages and includes the following sections: a review of scientific literature on the subject of the study (an overview of scientific papers on the syntax of phrases from 20-30s of the XX century till our time), two chapters that directly analyzes the selected combinations of words of the magazine “Uzvyyshsha” (unprepositional and prepositional management in Chapters 2 and 3, respectively). For easier understanding of the material a significant part of the study in Chapter 2 is presented in the form of 7 tables, which occupy a total of 10 pages. The bibliography includes 58 sources. The dissertation also includes additions in which all analyzed in the phrases classified and tabulated (2 tables).

УВОДЗІНЫ

Асноўнымі прыкметамі літаратурнай мовы выступаюць яе нарматыўнасць і кадыфікаванасць, аднак, улічваючы той факт, што мова паўстае як жывая з'ява, якая няспынна развіваецца, з цягам часу зацверджаныя моўныя нормы страчваюць сваю актуальнасць і патрабуюць мадыфікацыі. Гэтая тэндэнцыя ўласціва ўсім моўным нормам, у тым ліку сінтаксічным, якія належаць да ліку найбольш устойлівых у сістэме мовы і рэгламентуюць будову і выкарыстанне ў маўленні сінтаксічных канструкцый. Устойлівасць і стабільнасць сінтаксічных нормаў у параўнанні з іншымі абумоўліваецца, магчыма, тым, што на станаўленне сінтаксічнай нормы мае вялікі ўплыў яго цесная сувязь з мысленнем. Сінтаксічны ўзровень цесна звязаны з кагнітыўнымі працэсамі і рэпрэзентацыяй дэнататыўнай сітуацыі, якая прадстаўлена ў адзіным для большасці моў наборам прапазіцый. Паверхневая рэалізацыя прапазітыўнай структуры мае нацыянальную афарбоўку ў адпаведнасці са структурным тыпам мовы. Асабліва яскрава гэтая афарбоўка выяўляецца на ўзроўні такога сінтаксічнага тыпа сувязі, як кіраванне.

Прадметам дадзенага *даследавання* з'яўляюцца словазлучэнні з сінтаксічнай сувязцю кіраванне, выбраныя з празаічных тэкстаў часопісаў «Узвышша» (№ 1-2 за 1928 г. і № 1-3 за 1929 г.). Па-за межамі аналізу засталіся кіравальныя формы, якія сустракаюцца ў паэтычных творах часопіса, паколькі паэтычная мова характарызуецца большай ступенню вольнасці і не заўсёды паслядоўна адлюстроўвае вызначальныя моўныя тэндэнцыі.

Усе мовы валодаюць роўнымі магчымасцямі выконваць камунікатыўныя функцыі, удасканалвацца і развівацца. Аднак гэтыя прынцыповыя магчымасці па сацыяльных прычынах апынаюцца ў рознай

ступені рэалізаванымі. Таму сёння з'яўляецца актуальным узнаўленне паўнаважнаскай карціны развіцця моўных формаў пачатку ХХ ст., каб сучасныя навукоўцы, якія прымаюць удзел у працэсах кадыфікацыі мовы і ацэньваюць, наколькі сучасная кадыфікацыя адпавядае патрэбам моўнага развіцця грамадства, мелі больш шырокае ўяўленне пра тэндэнцыі развіцця беларускага сінтаксісу. Такім чынам, галоўная *мэта даследавання* – вызначыць прычыны адрозненняў сінтаксічных канструкцый канца 20-х – пачатку 30-х гг. (на прыкладзе сінтаксічных адзінак з сувяззю кіраванне, якія ўжывалі аўтары часопіса «Узвышша») ад сучасных нарматыўных канструкцый. На шляху да дасягнення пастаўленай мэты ўзнікае шэраг *задач*:

1) метадам сплэшнай выбаркі з тэкстаў часопіса «Узвышша» (№ 1-2 за 1928 г. і № 1-3 за 1929 г.) вылучыць усе сінтаксічныя адзінкі з сінтаксічнай сувяззю кіраванне;

2) шляхам супастаўлення выбраных адзінак з сучаснымі моўнымі і маўленчымі літаратурнымі нормамаі, вылучыць адзінкі, якія:

- не адпавядаюць сучаснай моўнай літаратурнай норме,
- рэгулююца сучаснай маўленчай нормай: маюць стылістычна абмежаваны характар ужывання;

3) спыніць увагу на некаторых адзінках з сінтаксічнай сувяззю прыназоўнікавае кіраванне, якія на сёння паўстаюць нарматыўнымі, аднак адносна ўжывання якіх у сённяшнім мовазнаўстве існуюць розныя меркаванні (прыназоўнікі ДЛЯ–ДЗЕЛЯ, ДА–К, канструкцыі тыпу *на Беларусі – у Беларусі* і пад.);

4) патлумачыць спецыфіку тых сінтаксічных адзінак, якія на сёння знаходзяцца па-за межамі моўнай нормы або на яе перыферыі, абгрунтаваць, чаму яны займаюць такое месца ў сістэме мовы;

5) вызначыць прычыны і асаблівасці трансфармацыі моўнай нормы і беларускай сінтаксічнай нормы ў прыватнасці.

Варта адзначыць, што літаратурна-мастацкі часопіс «Узвышша» лічыцца адным з самых значных літаратурна-мастацкіх выданняў у гісторыі новай беларускай літаратуры і, адпаведна, – мовы. На яго старонках друкаваліся аўтары (К. Чорны, У. Дубоўка, К. Крапіва, А. Бабарэка, З. Бядуля, А. Мрый), творы якіх зрабіліся нацыянальнай класікай – і менавіта на аснове гэтай класікі выпрацоўваліся нормы беларускай літаратурнай мовы.

Этап выпрацоўкі нормы прадугледжваў канкурэнцыю моўных адзінак. Таму для беларускай мовы перыяду «Узвышша» характэрная шырокая варыятыўнасць на ўсіх моўных узроўнях, у тым ліку і на сінтаксічным. Кіраванне сярод асноўных тыпаў сінтаксічных сувязяў слоў з'яўляецца найбольш спецыфічным, бо менавіта ў ім праяўляюцца ўласна беларускія адметнасці, якія розняцца ад асаблівасцей кіравання ў суседніх мовах [36, с. 219].

Асаблівасцю беларускага мовазнаўства ХХ ст. было тое, што ў распрацоўцы некаторых лінгвістычных пытанняў актыўна ўдзельнічалі пісьменнікі, прафесійныя літаратары. Паколькі інструментам літаратурнай творчасці з'яўляецца мова, а авалодванне пісьменніцкім рамяством прадугледжвае добрае засваенне літаратурных нормаў, пісьменнікі могуць быць (і часта з'яўляюцца) добрымі экспертамі ў вырашэнні некаторых спрэчных пытанняў словаўжывання, марфалогіі, сінтаксісу, фразеалогіі і г. д. У гэтым сэнсе тэксты часопіса «Узвышша» можна сапраўды лічыць выданнем, якое трансліравала самыя характэрныя тэндэнцыі развіцця літаратурнай мовы.

Адсутнасць цвёрдай стылістычнай нормы ў беларускай літаратурнай мове, якая ў 20-30-х гг. перажывала працэс бурнага росту і фарміравання, недастатковая распрацаванасць моўна-выяўленчых сродкаў стваралі надзвычай шырокія магчымасці для наватарства ў іх адборы і выкарыстанні. Такім чынам, адзначаны перыяд патрабуе пільнай увагі навукоўцаў ужо з той прычыны, што фактычна ён з'яўляўся «вырашальным» у станаўленні нормаў

беларускай літаратурнай мовы, якія пачалі афіцыйна зацвярджацца ў дакументах, фіксавацца ў граматыках 20-х гг. XX ст.

ГЛАВА 1. АГЛЯД НАВУКОВАЙ ЛІТАРАТУРЫ ПА ТЭМЕ ДАСЛЕДАВАННЯ

Падчас выдання часопіса «Узвышша» беларуская сінтаксічная навука яшчэ не была прадстаўлена вялікай колькасцю манаграфій ці іншых навуковых прац. У «Беларускай граматыцы для школ» Б. Тарашкевіча (1918 г.) было змешчана самае сціслае сістэмнае апісанне асноў сінтаксісу беларускай мовы. Паводле Л. Шакуна, у якасці другой і трэцяй частак «Беларускай граматыкі для школ» меркавалася выданне сінтаксісу і гістарычнай граматыкі. Аднак «Сінтаксіс беларускай мовы», здадзены Б. Тарашкевічам у друк у 1923 г., па невядомых прычынах не выйшаў [51, с. 127].

У 20-я гг. асноўная ўвага была скіравана на стварэнне падручнікаў для школы і самаадукацыі: працы Я. Лёсіка (Я. Лёсік «Сынтакс беларускае мовы», 1926 г.), А. Багдановіча (А. Багдановіч «Беларуская мова. Падручнік для тэхнікумаў і самаадукацыі», 1927 г.), І. Пратасевіча і І. Самковіча (І. Пратасевіч, І. Самковіч «Сінтаксіс беларускай мовы ў нагляданнях і практыкаваннях і тэхніка пісьмовае мовы», 1928 г.), створаныя ў рэчышчы фармальнага сінтаксісу. «Сынтакс беларускае мовы» Я. Лёсіка – хутчэй выключэнне з правіла. У кантэксце здабыткаў сучаснай беларускай сінтаксічнай навукі, фармальнай па сваёй сутнасці, вербацэнтрычная канцэпцыя сказа, прадстаўленая ў Я. Лёсіка, падаецца надзвычай «рэвалюцыйнай». Сваю працу Я. Лёсік пісаў, арыентуючыся на найлепшыя падручнікі расійскіх граматыстаў (працы Д. Аўсяніка-Кулікоўскага, А. Ветухава, А. Міртава, А. Пяшкоўскага, П. Сакуліна і інш.) [13, с. 34].

У 30-я гг. працягвалася традыцыя стварэння падручнікаў і дапаможнікаў па беларускай мове, у якіх апісваліся агульныя асаблівасці сінтаксісу беларускай мовы. Назва аднаго з іх – «Фармальны сінтаксіс» (В. Чудовіч, С. Дружылоўская «Фармальны сінтаксіс», 1930 г.) – сведчыць пра традыцыйны характар апісання беларускага сінтаксісу і ў 1930-я гг.

У сярэдзіне стагоддзя распрацоўка сінтаксічнай тэорыі робіцца актыўнай, і ў прыватнасці пачынае распрацоўвацца тэорыя словазлучэння (М. Яўневіч, М. Баркоўскі і інш.), а ўжо ў 70-я гг. сінтаксічная тэорыя была прадстаўлена вялікай колькасцю даследаванняў, у тым ліку ў рэчышчы семантычнага, стылістычнага і іншых аспектаў вывучэння сінтаксісу.

Абапіраючыся на даследаванні, ажыццёўленыя пачынаючы з 60-х гг., можна заўважыць, што ў беларускім сінтаксісе словазлучэнне па-рознаму інтэрпрэтуецца навукоўцамі. Большасць айчынных сінтаксістаў разглядае словазлучэнне вузка, як сэнсавае і фармальнае аб’яднанне двух ці болей паўназначных слоў, звязаных падпарадкавальнымі адносінамі (А. Міхневіч, А. Наркевіч, Л. Падгайскі, М. Яўневіч і інш.). Іншае меркаванне належыць Г. Ключаву, які пад словазлучэннем разумее любое двухчленнае спалучэнне лексем, у тым ліку і службовых слоў са знамянальнымі ці між сабой. Пры гэтым гранічнымі выпадкамі словазлучэння, з аднаго боку, лічыцца сказ (а дакладней, спалучэнне дзейніка і выказніка), а з другога – складанае слова, утворанае ў выніку лексікалізацыі словазлучэння, напрыклад: з-пад ілба – спадылба і г.д. Дэфініцыя Г. Ключава падкрэслівае сінтаксічны аспект словазлучэння, яго асноўную функцыю: «сэнсава-граматычнае аб’яднанне (складанне) двух слоў, узятае не ў выразальна-камунікацыйным, а ў сінтаксічна-канструкцыйным, спалучальна-камбінаторным плане (г.зн. як канкрэтнае праяўленне сувязі слоў), называецца словазлучэннем» [23, с. 8]. Трэці падыход займае прамежкавае становішча між названымі палярнымі трактоўкамі, бо шырэйшы за першы, але значна вузейшы за другі. Згодна з гэтай канцэпцыяй (М. Булахаў, Л. Бурак і інш.), да словазлучэння адносяцца аб’яднанні мінімум двух самастойных слоў. А таму імі проціпастаўляюцца

прэдыкатыўныя (спалучэнне дзейніка і выказніка) і непрэдыкатыўныя словазлучэнні, да якіх адносяцца не толькі падпарадкавальныя, але і злучальныя (тыпу: *хутка і якасна; малады, але дасведчаны; бары, гаі, дубровы*).

У замежнай лінгвістыцы тэорыя словазлучэння склалася значна пазей, чым у айчыннай. Паняццю словазлучэння ў англамоўнай сінтаксічнай навуцы адпавядаюць тэрміны “phrase”, “word group”, “word cluster”, “combination of words”. Пачаткам навукі пра словазлучэнне прынята лічыць з’яўленне кнігі амерыканскага структураліста Л. Блумфілда «Мова». Л. Блумфілд лічыцца заснавальнікам амерыканскай лінгвістычнай школы 30-х гг. Згодна з тэорыяй Л. Блумфілда, словазлучэнні ва ўсіх мовах свету, не толькі ў англійскай, можна падзяліць на дзве асноўныя групы: эндацэнтрычныя (у межах якіх вылучаюцца падпарадкавальныя і злучальныя) і эксацэнтрычныя (сярод якіх – прэдыкатыўныя і прыназоўнікавыя) [1, р. 194-196].

У нашым даследаванні мы будзем карыстацца вузкім разуменнем словазлучэння айчынных сінтаксістаў, бо гэтага аб’ёму паняцця дастаткова, каб даследаваць прадмет нашай увагі – словазлучэнні з сінтаксічнай сувяззю кіраванне, на ўзроўні якога выразна праяўляюцца спецыфічныя асаблівасці сінтагматычных сувязяў моўных адзінак. Кіраванне ўяўляе сабой «від сувязі, калі галоўнае слова вымагае склонавую або прыназоўнікава-склонавую форму назоўніка ці займенніка, якая захоўваецца пры ўсіх змяненнях галоўнага кампанента словазлучэння» [22, с. 61]. Кіраванне можа быць прыназоўнікавым і беспрыназоўнікам. На прынцыпе сінтаксічнай сувязі кіравання, у тым ліку і «слабага», засноўваецца сувязь розных знамянальных часцін мовы (назоўнікаў, прыметнікаў, лічэбнікаў, займеннікаў, дзеясловаў, уключаючы асабовыя, інфінітыўныя, дзеяслоўна-іменныя, дзеяслоўна-адвербіяльныя формы, і прыслоўяў) з назоўнікам ці іншымі субстантыўнымі катэгорыямі слоў у ролі залежных кампанентаў адпаведных іменных, дзеяслоўных і прыслоўных словазлучэнняў. Кіраванне можа быць

неварыятаўным, пры якім слова кіруе адной формай у пэўным значэнні, і варыятаўным, калі адно і тое ж слова кіруе дзвюма і больш.

Адзіная на сённяшні момант лексікаграфічная крыніца па даследаванні асаблівасцей кіравальных формаў у беларускай мове – слоўнік Г. Арашонкавай і В. Лемцюговай «Кіраванне ў беларускай і рускай і мовах» (1991 г.). У вывучэння прыназоўнікавага кіравання вызначальную ролю адыгрываюць даследаванні П. Шубы, праведзеныя ў рэчышчы функцыянальнага сінтаксісу, вынікам якіх стала манаграфія «Прыназоўнік у беларускай мове» (1971 г.), у якой грунтоўна распрацаваны функцыянальна-семантычны падыход (падыход «ад зместу/функцыі да формы»), звязаны з апісаннем функцыянальнага значэння прыназоўнікаў. П. Шубам вылучана 14 асноўных тыпаў і 46 падтыпаў семантыка-сінтаксічных адносін, якія выражаюцца ў сказе пры дапамозе прыназоўнікаў. Вынікі далейшага вывучэння функцыі прыназоўнікаў знайшлі адлюстраванне ў першым томе «Беларускай граматыкі» (1985 г.), а таксама ў «Тлумачальным слоўніку беларускіх прыназоўнікаў» (1993 г.). Ідэя полевай класіфікацыі прыназоўнікаў П. Шубы пакладзена ў аснову канцэпцыі міжнароднага навуковага праекта «Славянскія прыназоўнікі ў сінхраніі і дыяхраніі: марфалогія і сінтаксіс» [13, с. 36].

Важнай уяўляецца таксама праца М. Канюшкевіч «Беларускія прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання», выдадзеная ў трох частках у 2008-2010 гг. Па дадзеных М. Канюшкевіч, у сучаснай беларускай мове за сем тысяч прыназоўнікаў і іх аналагаў.

Вывучэннем кіравальных формаў у мове першай паловы XX ст. займаўся даследчык М. Кажарновіч, вывучэннем асаблівасцяў дзеяслоўных словазлучэнняў першай паловы XX ст. – даследчыца А. Лапцёнак. Абодва даследавалі словазлучэнні мовы газеты «Наша ніва». М. Кажарновіч адзначае шырокую варыятаўнасць кіравальных формаў мовы нашаніўскага перыяду –

10-х гг. XX ст. – і звяртае ўвагу на тое, што «ў працэсе выпрацоўкі сінтаксічнай нормы беларускай літаратурнай мовы некаторыя кіравальныя формы набывалі статус больш прымальных і ўжыткоўных, цалкам выцясняючы іншыя з моўнага ўжытку або пакідаючы ім месца ў пэўных стылістычна афарбаваных варыянтах маўлення» [57, с. 37].

Даследаванне сінтаксічных нормаў 20-30-х гг. у беларускай навуцы яшчэ не праводзілася. Гэты перыяд блізкі да нашаніўскага, аднак у той жа час і розніца ад яго тым, што цягам перыяду 20-30-х гг. на беларускай мове з’явілася значная колькасць, па-першае, надрукаваных мастацкіх твораў, а па-другое, мовазнаўчых дапаможнікаў, якіх за часам «Нашай нівы» яшчэ не было. Праблема літаратурнай нормы ў час існавання часопіса «Узвышша» значна абвастрылася: тэрмінова былі патрэбныя тэарэтычныя распрацоўкі, у стварэнні якіх літаратары прымалі непасрэдны ўдзел. Такім чынам, адзначаны перыяд патрабуе дэталёвага вывучэння, з улікам не толькі фармальнага, але і семантычнага, стылістычнага і іншых актуальных у сённяшняй навуцы падыходаў.

Датычна тэмы даследавання сінхранічнага і дыяхранічнага моўных зрэзаў, якія цесна пераплятаюцца ў межах дадзенага даследавання, найбольшую цікавасць уяўляюць дапаможнікі Н. Мячкоўскай, прысвечаныя пытанням агульнага мовазнаўства, у якіх яна падрабязна аналізуе заканамернасці зменаў у граматычным ладзе розных моў свету і прычыны трансфармацыі нормаў літаратурнай мовы.

ГЛАВА 2. СІНТАКСІС СЛОВАЗЛУЧЭННЯЎ З СІНТАКСІЧНАЙ СУВЯЗЗЮ КІРАВАННЕ Ў МОВЕ ЧАСОПІСА «ЎЗВЫШША»

Метадам сплашной выбаркі з пяці нумароў часопіса «Узвышша» за 1928-1929 гг. былі вылучаны словазлучэнні з сінтаксічнай сувяззю кіраванне, якія: а) не адпавядаюць сучаснай сінтаксічнай норме (або адно і тое ж словазлучэнне ўжываецца то адпаведна з сучаснай сінтаксічнай нормай, то з адступленнем ад яе), б) сёння маюць стылістычныя абмежаванні ў выкарыстанні.

Прыём супастаўлення тагачасных формаў з сучаснай сінтаксічнай нормай ажыццяўляўся на аснове тэарэтычных напрацовак беларускай сінтаксічнай навукі, галоўнае месца сярод якіх у межах дадзенага даследавання займаюць «Тлумачальны слоўнік беларускіх прыназоўнікаў» П. Шубы, слоўнік «Кіраванне ў беларускай і рускай мовах» Г. Арашонкавай і В. Лемцюговай, праца А. Наркевіча «Сістэма словазлучэнняў у сучаснай беларускай мове». На падставе гэтых і іншых крыніц прааналізаваны асаблівасці ўжывання і прычыны выцяснення выбраных формаў.

2.1 Словазлучэнні з сінтаксічнай сувяззю беспрыназоўнікавае кіраванне

Словазлучэнні, арганізаваныя шляхам беспрыназоўнікавага злучэння, выражаюць залежныя (падпарадкавальныя) адносіны паміж спалучальнымі словамі пры дапамозе беспрыназоўнікавых формаў сэнсава-сінтаксічных сувязей, якія, аднак, у розных структурна-граматычных тыпах словазлучэнняў праяўляюцца па-рознаму: у іменных беспрыназоўнікавых словазлучэннях з атрыбутыўнымі часцінамі мовы гэтыя сувязі атрымліваюць сваё канкрэтнае граматычнае выражэнне ў формах роду, ліку і склону; у іменных, дзеяслоўных і прыслоўных словазлучэннях з субстантыўнымі разрадамі слоў – у форме

склону; у словазлучэннях з марфалагічна нязменнымі словамі ў ролі залежных кампанентаў – толькі сэнсава-семантычнай адпаведнасцю спалучальных слоў.

У агульнай сістэме беспрыназоўнікавых словазлучэнняў галоўнае месца займаюць канструкцыі з залежнымі формамі іменных часцін мовы. У гэтым структурным тыпе словазлучэнняў вылучаюцца граматычна дзве асноўныя разнавіднасці: а) канструкцыі з субстантыўнымі разрадамі слоў, б) канструкцыі з атрыбутыўнымі часцінамі мовы. Асаблівай прадуктыўнасцю і структурнай разнастайнасцю вызначаюцца спалучэнні з субстантыўнымі словамі ў ролі залежнай часткі. Усе канструкцыі, прааналізаваныя ў прыведзеным раздзеле, належаць менавіта да гэтага тыпу. Назоўнікі ці іншыя лексіка-граматычныя разрады слоў з прадметным значэннем выступаюць у якасці граматычна падпарадкаваных кампанентаў словазлучэнняў, набываючы пры гэтым адпаведную форму таго склону, якога патрабуе ад назоўніка канструктыўна вядучае слова, што належыць да адной з груп знамянальных часцін мовы.

2.1.1 Дзеяслоўныя словазлучэнні, у якіх залежны кампанент прадстаўлены ў форме Р. скл. замест формы В. скл.

У вялікай колькасці выпадкаў пераходны дзеяслоў спалучаецца з формай наз. у Р. скл, на месцы якой сёння лічыцца нарматыўнай форма В. скл.: *шукаць мацеры* [с. 14, №1 1928 г.], *чытаючы ліста* [с. 131, №1 1928 г.], *стараючыся дайсьці адказу* [с. 130, №1 1928 г.], *пачынае шукаць ключа* [с. 132, №1 1928 г.], *глядзеў сваіх ганей* [с. 12, №2 1928 г.], *забыўся значэння слова* [с. 12, №1 1928 г.], *лепі бы гэтага ліста не пасылаў* [с. 63, №2 1928 г.], *ёсьць часу адпачыць* [с. 85, №1 1928 г.], *увагнаў цьвіка* [с. 6, №1 1929 г.], *Трахіміхі лепей дзеці слухаюць* [с. 38, №2 1929 г.], *трэ' было глядзець работы* [с. 41, №2 1929 г.], *падаваць прыкладаў* [с. 77, №2 1929 г.], *паслухаў маткі* [с. 35, №3 1929 г.], *забылася сярпа ўзяць* [с. 98, №3 1929 г.], *сорак гадоў ужо як хараства ў працы гляджу* [с. 12, №2 1928 г.], *шукаюць новых творчых*

шляхоў [с. 77, №1 1929 г.], *рубля знайсці* [с. 24, №3 1929 г.], *шукаць тых соцыяльных сіл* [с. 88, №3 1929 г.].

Ужыванне падобных канструкцый Я. Лёсік у сваім падручніку па сінтаксісе, выдадзеным у 1926 г., тлумачыць наступнымі прычынамі:

- па-першае, тэндэнцыяй ужывання формы Р. скл. пры дзеясловах, калі назоўнік пры іх абазначае частку прадмета: *«у такіх разох ён (Р. скл.) паказвае, што дзеянне накіравана не на ўвесь прадмет, а на яго частку, або што прадмет падлягае пэўнаму дзеянню ня ўвесь час, а толькі пэўны момэнт. З гэтым значэннем родны склон ужываецца пасля дзеясловаў: даць, купіць, мець і падобных.<...> Да роднага часткі належыць і той родны склон, які бывае пры дзеясловах: слухаць, бачыць, відзець, чуць, памянуць, хацець і інш.»* [29, с. 187].

Аўтар падручніка звяртае ўвагу на тое, што вельмі часта гэты склон стаіць пасля дзеясловаў прыстаўкамі, тыпу *дайшоў праўды, наеўся яблык, пасеяў аўса*». Прынамсі, А. Лапцёнак звяртае ўвагу на тое, што кіраванне дзеяслова *дайці* беспрыназоўнікавай формай назоўніка ў Р. скл. уласціва і тэкстам газеты «Наша ніва», асабліва за 1920 г. [27, с. 70]. У прааналізаваным фрагменце мовы часопіса «Узвышша» сустракаецца адна такая форма – *стараючыся дайці адказу* [с. 130, №1 1928 г.];

- па-другое, як адзначае Я. Лёсік, «у народнай мове, як і ў старасьвецкай кніжнай, часта ўжываецца родны склон заместа вінавальнага і ад назоваў прадметаў няжывых адзіночнага і часам множнага ліку, напр.: *Ражна зьясі, калі ня хочаш хлеба! Вазьмі замка, паддай мяшка. Дык яна ўваткнула яму рубля*» [29, с.188].

Асаблівае месца ў сістэме словазлучэнняў з залежнымі кампанентам у форме Р. скл. уяўляюць словазлучэнні тыпу «часціца НЕ + дзеяслоў + форма Р. скл.»: *здаўна звык свайго дому не пільнавацца* [с. 42, № 2 1929 г.], *у баркаўчанцаў не пападзеш вядра* [с. 28, № 3 1929 г.]. М. Яўневіч і П. Сцяцко адзначаюць, што форма В. скл., якая часам сустракаецца пры дзеясловах з адмоўем НЕ, для беларускай мовы не характэрная; яна не нясе якой-небудзь

дадатковай сэнсавай ці стылістычнай нагрузкі, таму, «па сутнасці, з’яўляецца адхіленнем ад літаратурнай нормы» [55, с. 64]. І. Лепешаў у раздзеле «Кіраванне пры прамым дапаўненні» піша наступнае: «У многіх працах па беларускай мове сцвярджаецца, што дапаўненне пры пераходных дзеясловах з адмоўем *не* павінна ставіцца толькі ў родным склоне: *не выканаў задання, не чытаў кнігі*. Калі першы прыклад не выклікае сумнення, то пры ўспрыманні другога прыкладу (*не чытаў кнігі*) узнікае няяснасць: не чытаў якой-небудзь адной кнігі ці наогул не чытаў ніякай кнігі? Двухсэнсавасць можна ліквідаваць толькі ўстаўкай займенніка: не чытаў гэтай кнігі» [28, с. 185].

У сучаснай беларускай літаратурнай мове пераважна пад уплывам рускай мовы адбываецца паступовае выцясненне Р. скл. ў адмоўных канструкцыях. У той жа час і многія канструкцыі з В. скл. ужо не могуць быць адхілены як ненарматыўныя. «Напрыклад, ужыванне вінавальнага, а не роднага склону ў сказах з адмоўнымі канструкцыямі тыпу «*Твар не хаваю ад ветру*» (П. Трус) або «*Архітэктары не стрымлівалі творчую фантазію*» (Я. Радкевіч) нельга лічыць парушэннем сінтаксічнай нормы» [28, с. 185].

Норма ўсталёўваецца на аснове маўленчай практыкі. З улікам яе ў «Беларускай граматыцы» была зроблена спроба выявіць пэўныя заканамернасці, калі перавага аддаецца В. скл.:

- пры акцэнтаванні ўвагі «чытача на пэўным прадмеце ці якой-небудзь з’яве» (*не знаходзіў сваю страту*),
- пры ўжыванні «ўласных назоўнікаў, якія абазначаюць назвы асоб» (*не ўзлюбілі Зосю*),
- пры знаходжанні дапаўнення «ў прэпазіцыі да дзеяслова» (*лес не сякуць языкамі*) [9, с. 141].

Кіравальная сувязь пры прамым дапаўненні, уласцівая свабодным словазлучэнням, пераносіцца і на дзеяслоўныя фразеалагізмы аналагічнай структуры (*не задзіраць нос – не задзіраць носа*). У беларускай літаратурнай мове, відаць, больш паслядоўна, чым у рускай, ужываецца форма Р. скл. у фразеалагізмах з адмоўнай часціцай перад імі, хоць таксама нярэдка

сустракаецца раўнапраўнае, паралельнае выкарыстанне то Р., то В. скл: *не мазольце вачэй, другім ямы не капай, не раскрывае карт* (Я. Колас), *не згубіў галавы* (М. Лынькоў), *языка не распушчай* (Ядвігін Ш.), *не схіліў галавы* (К. Чорны), *не дурьце галавы* (С. Баранавых), *не курьце фіміяму* (К. Кірэенка), *пагоды не зробіць* (І. Шамякін) і г. д. Параўн. канструкцыі з вінавальным склонам: *не тлуміць галаву* (І. Мележ), *не абіваць парогі* (М. Лобан), *не чмуры мне галаву* (І. Новікаў), *не ўскружыў яму галаву* (П. Броўка), *не тлумі мне і сабе галаву* (С. Грахоўскі), *не насіў камень за пазухай* (Р. Барадулін) [28, с. 186].

Падагульняючы, адзначым, што дзеяслоўныя словазлучэнні з залежным кампанентам у форме Р., а не В. скл., якія сустракаюцца ў празаічнай мове часопіса «Узвышша», на сёння можна лічыць дыялектнымі: яны ўласцівы паўднёва-заходняму дыялекту, а таксама адзначаюцца на поўначы Беларусі (Браслаўскі і Пастаўскі раёны).

У межах канструкцыі тыпу «часціца НЕ + дзеяслоў + форма Р. скл.» форму В. скл. трэба лічыць варыянтам у межах нормы.

2.1.2 Дзеяслоўныя словазлучэнні, у якіх залежны кампанент прадстаўлены ў форме Н. скл. замест формы Р. скл.

У мове часопіса шырока прадстаўлены ненарматыўныя на сёння канструкцыі ‘пераходны дзеяслоў + іменная часціна мовы ў В. скл.’: *собраць столькі грошы* [с. 133, №2 1928 г.], *поячы коні* [с. 6, №3 1929 г.], *выгнаўшы авечкі* [с. 22, №3 1929 г.]. Гэтыя ж канструкцыі сустракаюцца і ў аналагічных прыназоўнікавых словазлучэннях, дзе ў якасці залежнага слова выступаюць назвы хатніх жывёл: *пайду на коні* [с. 14, №1 1928 г.], *пастух гукаў на каровы* [с. 19, № 1 1928 г.] *гаворка йшла пра коні* [с. 19, №1 1929 г.].

Ужыванне формаў В. скл. слоў тыпу *каровы, коні, авечкі* і г.д., якія супадаюць з формай Н. скл., лічыцца ў сучаснай мове дыялектным і адзначаецца ў паўднёва-заходніх і сярэднебеларускіх гаворках. С. Важнік наяўнасць падобных канструкцый тлумачыць страчанай у сучасны перыяд

катэгорыяй «персанальнасці» ў беларускай мове, што выяўлялася ў сінкрэтызме В. і Р. скл. назоўнікаў, якія абазначаюць асобу. Астатнія назоўнікі, у тым ліку і адушаўленыя, якія не абазначаюць асобу, характарызуюцца супадзеннем В. і Н. скл. [2, с. 406]. А. Лапцёнак звяртае ўвагу, што ўжо ў 30-я гг. як нарматыўная адзначаецца толькі форма Р. скл [3, с. 104].

У. Анічэнка сцвярджае, што такі тып сінтаксічнай сувязі, характэрны для беларускай і ўкраінскай моў, мае сваёй крыніцай народныя гаворкі Беларусі і Украіны, дзе ўжыванне форм Н.-В. скл. пры адушаўленых назоўніках лічыцца звычайнай з’явай [3, с. 85].

2.1.3 Адзінкавыя выпадкі словазлучэнняў, якія не адпавядаюць сучаснай літаратурнай норме або выкарыстоўваюцца стылістычна абмежавана

Усе прааналізаваныя словазлучэнні адметныя тым, што іх варыянты ў прааналізаваных нумарах часопіса «Узвышша» прадстаўлены ў значнай колькасці (варыянтаў кожнага тыпа словазлучэння – больш за 10). Іншыя беспрыназоўнікавыя словазлучэнні з сінтаксічнай сувяззю кіраванне, якія не адпавядаюць сучаснай моўнай норме або маюць стылістычную памету, уяўляюць сабой адзінкавыя выпадкі ці сустракаюцца двойчы. Усе яны прадстаўлены ў табліцах 2.1 і 2.2:

Табліца 2.1 – Беспрыназоўнікавыя словазлучэнні з сінтаксічнай сувяззю кіраванне, якія не адпавядаюць сучаснай сінтаксічнай норме

Словазлучэнне	Прычыны ненарматыўнасці
<i>Мастакоў, што кіруюць работу гэтага тэхнікуму</i> [с. 79, № 3 1929 г.] – у якасці залежнага кампанента ўжываецца форма В. скл. замест формы Т. скл.	ТСБМ абмяжоўвае сінтагматычныя здольнасці дзеяслова <i>кіраваць</i> магчымасцю спалучацца з назоўнікам у форме Т. скл.: «КІРАВАЦЬ – 1. <i>кім-чым</i> . Карыстаючыся прыборамі, рулём і пад., рэгуляваць ход, рух каго-н., чаго-н. К. канём. К. маторнай лодкай. 2. <i>кім-чым</i> . Быць на чале чаго-н. К. краінай. К. заводам. 3. <i>кім-чым</i> . Накіроўваць чыю-н. дзейнасць, быць кіраўніком каго-, чаго-н. К. курсавой работай студэнта. К. аркестрам. 4. Тое, што і кіравацца (у 2 знач.; размоўнае). Каровы кіруюць да стагоў. 5. <i>кім-чым</i> . пераноснае значэнне: Быць пабуджальнай прычынай, пачаткам чаго-н. Мною кірвала пачуццё жалю. 6. У граматыцы: патрабаваць пасля

Словазлучэнне	Прычыны ненарматыўнасці
	сябе пэўнага ўскоснага склону. назоўнік: кіраванне і кіраўніцтва» [39, с. 290-291]
<i>Плян майго закахання ёю</i> [с. 39, № 3 1929 г.] – у якасці залежнага кампанента ўжываецца форма Т. скл. замест формы В. скл.	Паводле сучаснай нормы, дзеяслоў <i>закахання</i> мусіць спалучацца з прыназоўнікавай формай В. скл. (у каго). Падобнае словазлучэнне магло ўзнікнуць па аналогіі з канструкцыямі тыпу <i>захапленне ёю</i> , <i>расчараванне ёю</i> , дзе ў якасці галоўных кампанентаў таксама прадстаўлены аддзяяслоўны назоўнік
<i>Дзякаваць «духа», ці якое ліха, за атрыманую асалоду</i> [с. 93, № 3 1929 г.] – у якасці залежнага кампанента ўжываецца форма Р. скл. замест формы Д. скл.	У прыведзеным словазлучэнні, як, напрыклад, і ў словазлучэнні <i>выбачайце мяне</i> [с. 29, № 2 1928 г.], дзе замест наз. у форме Д. скл. ужываецца назоўнік у форме Р. скл., назіраецца ўплыў адпаведных рускамоўных канструкцый. Л. Чумак звяртае ўвагу на тое, што супастаўленне падобных формаў выяўляе этнакультурны кампанент семантыкі дзеясловаў з адрозным ад іншых роднасных моў кіраваннем, якое адлюстроўвае спецыфіку арганізацыі карціны свету ў свядомасці носьбітаў мовы [50, с. 90]. Кіраванне беларускіх дзеясловаў дапаўненнямі ў Д. скл. больш замацаванае, чым дзеясловаў з Р. скл. Аднак і тут, як паказваюць прыклады, назіраецца адхіленне ад нормы і супадзенне з кіраваннем рускіх адпаведнікаў. Спасылваючыся на працы Я. Карскага, Г. Жылуновіч піша, што «дзеясловы са значэннем душэўнага пачуцця (тыпу <i>дзякаваць</i>), накіраваныя на асобу ці прадмет, часта ўжываліся ў старажытнай рускай мове з Д. скл. без прыназоўніка. Такое кіраванне ў рускай мове можна сустрэць і ў пазнейшыя часы, напрыклад, у Ламаносава і нават у пісьменнікаў XIX ст.: <i>Но тищу принял русский пленный и знаком ей благодарил</i> » [19, с. 111]. Але ўскосная пераходнасць у гэтых рускіх дзеясловаў паступова замянілася прамой, і зараз дзеясловы тыпу <i>извинить</i> , <i>благодарить</i> кіруюць не Д., а В. беспрыназоўнікавым склонам. Кіраванне Д. беспрыназоўнікавым паўстае ў старажытных беларускіх помніках, напрыклад, у «Актах Западной России». Гэта кіраванне захавалася да нашых дзён і лічыцца сучаснай нормай [19, с. 111]
<i>Падпалі бялітасна-глыбокаму аналізу</i> [с. 178, № 1 1928 г.], <i>падпадае членападзельнай «прозаічнай» інтэрпрэтацыі</i> [с. 124, № 2 1928 г.] – у якасці залежнага кампанента ўжываецца форма Д. скл. замест формы В. скл. у спалучэнні з прыназоўнікам ПАД	Сёння падобныя канструкцыі афармляюцца з дапамогай прыназоўніка ПАД і формай назоўніка ў В. скл.: «ПАДПАСЦІ – 1. <i>пад што</i> . Апынуцца пад уплывам каго-, чаго-н., пад уздзеяннем чаго-н. (адмоўнага). П. пад шкодны ўплыў. 2. (<i>1 і 2 ас. не ўжываюцца</i>). Нечакана ўзнікнуць (размоўнае). Падпала ахвота. незакончанае трыванне: <i>падпадаць</i> » [39, с. 415]
<i>Іных законаў, здаецца, нельга было спадзявацца</i> [с. 41, № 2 1928 г.] – у якасці залежнага кампанента ўжываецца форма	У сучаснай беларускай літаратурнай мове дзеяслоў <i>спадзявацца</i> спалучаецца з формай В. скл. і прыназоўніка НА: «СПАДЗЯВАЦЦА – 1. <i>на што, з інф., без дап. і са злуч. “што”</i> . Мець спадзяванне, надзею на што-н. С. на

Словазлучэнне	Прычыны ненарматыўнасці
Р. скл. замест формы В. скл. у спалучэнні з прыназоўнікам НА	атрымманне кватэры. С. на шчасце. Спадзяюся вярнуцца вячэрнім рэйсам. 2. <i>на каго-што</i> . Быць упэўненым у кім-, чым-н., мець спадзяванні на каго-н. Спадзяюся на свайго сына. 3. З. у форме 1 ас. адзіночны лік: ужываецца ў знач. пабочн. слова, спадзяюся. Выражае ўпэўненасць. Ты, спадзяюся, лішняга не будзеш гаварыць. закончанае трыванне: паспадзявацца» [39, с. 614]
<i>Пранікае іх</i> [с. 172, № 1 1928 г.] – у якасці залежнага кампанента ўжываецца беспрыназоўнікавая форма Р. скл. замест формы В. скл. у спалучэнні з прыназоўнікам У	Канструкцыя ненарматыўная, бо сінтагматычныя здольнасці дзеяслова <i>пранікнуць</i> не дазваляюць яму кіраваць назоўнікам у форме В. скл. без прыназоўніка. «ПРАНИКНУЦЬ; <i>зак.</i> , у <i>што</i> . 1. Трапіць, прабрацца куды-н. усярэдзіну, дасягнуць чаго-н. Свято пранікла ў пакой. П. у хату. 2. Распаўсюдзіцца дзе-н., трапіўшы куды-н., стаць вядомым. Звесткі праніклі ў друк. 3. Зразумець, разгадаць, углыбіўшыся, унікшы ў што-н. П. у псіхалогію чалавека. незакончанае трыванне: пранікаць. назоўнік: пранікненне» [39, с. 497]
<i>Як яе сэрца балела</i> [с. 9, № 3 1929 г.], <i>як табе язык не забаліць</i> [18, № 3 1929 г.]. У адным выпадку з дзеясловам <i>балець</i> ужываецца займеннік у форме Р. скл. замест формы Д. скл., у іншым – у форме Д. скл.	Першая канструкцыя адпавядае аналагічнай рускамоўнай і сёння не лічыцца нарматыўнай, другая – адпавядае сучаснай сінтаксічнай норме беларускай мове. Варыятыўнасць нарматыўных і ненарматыўных канструкцый сведчыць пра невыпрацаванасць тагачаснай нормы
<i>Працяты інтарэсамі</i> [с. 87, № 2 1929 г.] – лексічная неспалучальнасць парушае сінтагматычныя сувязі паміж словамі ў словазлучэнні	«Працяць – перан. Пранізаць усю істоту (пра вецер, холад, боль і пад.) // Моцна, раптоўна падзейнічаць, зрабіць глыбокае ўражанне (нейкай здагадка іскрай радасці працяла яе ўсю)» [43, с. 389]
<i>Ігнораваньне мени важнымі</i> (часткамі – заўвага М. Лаппо) [с. 65, № 2 1929 г.] – залежны кампанент пры аддзеяслоўным назоўніку прадстаўлены ў формы Т. скл. замест формы Р. скл.	Дзеяслоў <i>ігнараваць</i> спалучаецца з залежным кампанентам у форме Р. скл. [45, с. 526]

Табліца 2.2 – Беспрыназоўнікавыя словазлучэнні з сінтаксічнай сувяззю кіраванне, якія ўжываюцца стылістычна абмежавана

Словазлучэнне	Асаблівасці ўжывання і стылістычнай паметы
<i>Гэтыя дні ласкавейшая стала</i> [с. 3, № 1 1928 г.]	Асаблівасць прыведзенага словазлучэння складае тое, што ў якасці галоўнага кампанента ў ім прадстаўлены састаўны іменны выказнік. З той прычыны, што дзеяслоў выконвае мадальную функцыю, прыметнік бярэ на сябе вызначальную сэнсавую ролю. Ад’ектыўныя словазлучэнні з залежным назоўнікам у форме В. скл. без прыназоўнікаў складаюць колькасна нешматлікі і семантычна абмежаваны тып сінтаксічных канструкцый. У шэрагу выпадкаў азначальныя займеннікі пры назоўніках гэтага тыпу складаюць

Словазлучэнне	Асаблівасці ўжывання і стылістычнай паметы
	<p>неабходную структурную частку цэлай ад'ектыўна-іменнай канструкцыі, утрымліваючы тым самым гэтыя назоўнікі ў рэчывы іменных формаў і перашкаджаючы іх пераходу ў разрад адыменна-прыслоўных утварэнняў.</p> <p>А. Наркевіч піша пра тое, што побач з адзначанымі канструкцыямі ў мастацкай літаратуры 20-30-х гг. мелі месца ад'ектыўныя канструкцыі, у якіх ролю галоўнай часткі выконвалі якасныя або якасна-адносныя прыметнікі са значэннем аб'ёму, памеру: <i>тры сажні шырокі</i>. Аднак у сучаснай беларускай мове на месцы гэтых канструкцый ужываюцца адпаведныя ад'ектыўна-іменныя словазлучэнні з В. скл. і прыназоўнікам <i>Ў</i> (<i>у тры сажні шырокі</i>) [34, с. 79]</p>
<p><i>Нарэзанае некаторага дню вецьце</i> [с. 6, № 1 1929 г.]</p>	<p>А. Наркевіч сярод беспрыназоўнікавых дзеяслоўных словазлучэнняў з Р. скл. адзначае тыя, што выражаюць аб'ектныя адносіны, а таксама невялікую групу словазлучэнняў, што рэалізуе адносіны акалічнасна-часавыя. Да гэтых колькасна абмежаваных словазлучэнняў належыць і прыведзенае. «Пад уплывам размоўнага стылю ў творах мастацкай літаратуры сустракаюцца словазлучэнні, у якіх часовае значэнне выражаецца спалучэннем назоўніка (дзень, ноч, вечар, тыдзень) у форме Р. скл. і залежнага ад яго займенніка ці парадкавага лічэбніка: <i>Той начы зноў дадому з'явіўся Змітрок (А. К.)</i>» [34, с. 64-65]</p>

Такім чынам, можна адзначыць, што ў мове часопіса «Узвышша» асабліва шырока ўжываюцца беспрыназоўнікавыя словазлучэнні з сінтаксічнай сувяззю кіраванне, у якіх залежны кампанент прадстаўлены ў форме Р. скл. замест формы В. скл., а таксама словазлучэнні, у якіх залежны кампанент прадстаўлены ў форме Н. скл. замест формы Р. скл. Абодва названыя тыпы словазлучэнняў на сённяшні дзень лічацца дыялектнымі формамі, за выключэннем канструкцыі тыпу «НЕ + дзеяслоў + форма В. скл.», якая ў абмежаванай колькасці выпадкаў прызнаецца нарматыўнай.

Сустракаюцца таксама адзінкавыя выпадкі іншых адхіленняў ад літаратурнай нормы, тэндэнцыйна ў тэкстах часопісаў не прадстаўленыя. У іх з пункту гледжання сённяшняй нормы адлюстроўваецца сінтаксічная (*пранікае іх*) або семантычная (*працяты інтарэсамі*) неспалучальнасць, якую можна лічыць парушэннем сінтагматычных здольнасцяў галоўнага кампанента такіх словазлучэнняў.

Невялікая колькасць словазлучэнняў, што сустракаюцца ў мове часопіса, лічацца на сёння стылістычна абмежаванымі варыянтамі ў межах нормы: *гэтыя дні ласкавейшая стала, нарэзанае некаторага дню веце*.

У якасці галоўнага кампанента прааналізаваных адзінак прадстаўлены галоўным чынам дзеяслоў, у рэдкіх выпадках гэта дзеяслоўная форма – дзеепрыметнік або аддзеяслоўны назоўнік (*закаханне, ігнараванне*), у адным з выпадкаў – прыметнік (*гэтыя дні стала ласкавейшая*), што пацвярджае тэндэнцыю прадуктыўнасці дзеяслоўных словазлучэнняў у межах адзінак з сінтаксічнай сувяззю кіраванне.

2.2 Словазлучэнні з сінтаксічнай сувяззю прыназоўнікавае кіраванне

Вядома, што побач з формамі слоў галоўным сродкам выражэння сінтаксічных адносінаў у словазлучэннях з’яўляецца прыназоўнік. Прыназоўнікі ўжываюцца і рэалізуюць сваё значэнне толькі ў спалучэнні са склонавымі формамі імёнаў, яны дапаўняюць і ўдакладняюць значэнні склонаў.

У сучаснай беларускай літаратурнай мове прыназоўнікавыя і склонава-прыназоўнікавыя словазлучэнні складаюць шматлікі і семантычна разнастайны клас сінтаксічных канструкцый, што абумоўліваецца вялікай колькасцю прыназоўнікаў, якія выступаюць пры склонавых формах імён, і разнастайнасцю іх значэнняў. Выконваючы ў структуры сказа функцыю ўказання на сінтаксічныя адносіны паміж спалучальнымі словамі, прыназоўнікі ў той жа час не абмяжоўваюцца роляй фармальных паказчыкаў гэтых адносінаў: яны прыносяць у іменныя, дзеяслоўныя і прыслоўныя канструкцыі сваё значэнне і разам з галоўным (кіруючым) словам вызначаюць склон залежнага слова. Акадэмік А. Шахматаў адначай, што ў прыназоўнікава-іменных словазлучэннях «на месца склонавай формы з’яўляецца спалучэнне склонавай формы з прыназоўнікам, прычым гэта

спалучэнне, дзякуючы значэнню, якое ўносіцца ў яго прыназоўнікам, развівае, дапаўняе, узмацняе тое значэнне, якое належала самой склонавай форме» [54, с. 504]. Прыназоўнікі, служачы выражэннем прасторавых, часавых, прычынных, мэтавых, прыналежных, інструментальных і іншых адносін паміж прадметамі, накладваюць свой адбітак і на прыроду адносін, якія ўзнікаюць паміж кампанентамі такіх спалучэнняў.

Залежны назоўнік прыназоўнікавых словазлучэнняў можа выступаць у форме розных ускосных склонаў, аднак не ўсе з гэтых форм аднолькава ўжывальныя пры адных і тых жа разрадах знамянальных слоў. Найбольшай прадуктыўнасцю вызначаюцца словазлучэнні з Р. скл. залежнага назоўніка, значнае месца займаюць таксама прыназоўнікавыя канструкцыі з В., Т. і М. скл. Да ліку малаўжывальных належаць прыназоўнікавыя словазлучэнні з Д. скл.

2.2.1 Словазлучэнні з прыназоўнікамі АБ і ПРА

У тэксе часопіса сустракаецца спалучэнне дзеяслова дзеяслова з прызоўнікам АБ і формай В.скл: *прымушае аб нешта ўспамінаць* [с. 81, № 2 1928 г.], *нам ня йдзе тут аб тую славу – нам ідзе аб нашую крытыку наагул* [с. 119, № 1 1928 г.], а таксама спалучэнне дзеяслова з прызоўнікам АБ і формай М.скл.: *аб чым унікае Анэта* [с. 104, № 2 1928 г.]. Апошняе словазлучэнне паўстае як ненарматыўнае, бо ў яго межах парушаюцца сінтагматычныя здольнасці дзеяслова *ўнікаць*, які спалучаецца з формамі *каго, за што, у чым*, а таксама можа ўжывацца і пры адсутнасці залежных кампанентаў [45, с. 34].

Я. Лёсік у сваёй граматыцы 1926 г. адзначае, што прыназоўнік АБ «злучаецца з месным склонам і вінавальным склонам. Трапляецца злучэнне гэтага прыназоўніка й з давальным склонам. <...> Вінавальны склон пасяля “аб” ужываецца <...> для абазначэння прадмета мовы, разгавору, напр.: *А капейку нечага спорыць! А сваё кожан стаіць. Падышлі да нас ды зноў аб дарогу пытаюць. Збаяў байку аб лася – вот і байка ўся. Яна яму расказала аб*

сваё дзела» [29, с. 221]. Я. Карскі фіксаваў наяўнасць словазлучэнняў з В. скл. з галоўным словам *маліцца, прасіць* у старабеларускай мове. А. Лапцёнак адзначае частотнасць падобных канструкцый у нумарах газеты «Наша ніва» за 1920 г. Але ж сёння словазлучэнні з залежным кампанентам у форме В. скл. не адпавядаюць сінтаксічнай норме і ўжываюцца пераважна ў гаворках на поўначы Беларусі [26, с. 105]. Такім чынам, ужыванне падобных канструкцый сведчыць у пэўным сэнсе за пераемнасць паміж старабеларускай і новай беларускай літаратурнымі мовамі: у 20-30 гг. канструкцыі XIX ст. адзначаліся як раўнапраўныя з сённяшнімі канструкцыямі.

Акрамя адзначаных канструкцый, з прыназоўнікам АБ сустракаецца словазлучэнне *клапаціцца аб распарадку* [с. 33, № 1 1929 г.], *наклапоцімся аб вашай справе* [с. 63, № 1 1929 г.] якое адпавядае сучаснай норме: «клапаціцца – 1. Аб кім-чым і пра каго-што (праяўляць клопат). 2. Аб кім-чым, за каго-што (турбавацца, трывожыцца, непакоіцца)» [58, с. 71], нягледзячы на тое, што пажаданай з пункту гледжання сучаснай нормы лічыцца канструкцыя *клапаціцца пра*.

У тэксце часопіса сустракаюцца і іншыя кіравальныя канструкцыі с лексэмамі *клопат, клапаціцца: але-ж Ільлюку па людзях малы клопат* [с. 19, № 3 1929 г.], *начорта мне канешне за ўсіх клопат мець!* [с. 13, № 1 1929 г.], *не клапоцячыся за цэласць шыв* [с. 64, № 3 1929 г.]. Сярод адзначаных да нарматыўных варта аднесці канструкцыі з прыназоўнікам ЗА, да ненарматыўнай – канструкцыю з прыназоўнікам ПА. Можна выказаць меркаванне, што канструкцыя *клопат па людзях* магла ўзнікнуць пад уздзеяннем аналагічных канструкцый тыпу *смутак па людзях, нуда па людзях* – словазлучэнняў, у якіх галоўным словам з’яўляецца аддзеяслоўны назоўнік са значэннем унутранага адчування, стану, якія выражаюць аб’ектныя адносіны з азначальным ці акалічнасным адценнем. У якасці адной з прычын зменаў у кіраванні Н. Мячкоўская адзначае аналагічнае ўздзеянне мадэлі кіравання, уласцівай той групе слоў і значэнняў, з якой стала збліжацца

галоўнае слова, і прыводзіць наступны прыклад: «семантичная аналогія, сблізів *поражаць* с глаголамі *изумляцца, удивляцца*, ствала условия для синтаксическаго уподоблення: глагол *поражацца* начинае управляць не творительным, а дательным падежом, по аналогии с *изумляцца, удивляцца: поражацца трудолюбю, вспыльчивости* и т. д.» [31, с. 184]. Аднак у прыведзеным выпадку даволі цяжка рабіць высновы наконт семантычнага збліжэння аддзяслоўных назоўнікаў *клопат* і *сум*, таму меркаванне пра тое, што словазлучэнне *клопат на людзях* утварылася пад уздзеяннем канструкцый тыпу *сум, туга, нуда на кімсьці*, можна лічыць гіпатэтычным.

Аўтары «Кароткай граматыкі беларускай мовы» звяртаюць увагу на тое, што варыянтнасць кіравальных формаў можа быць абумоўлена і стылёвай прыналежнасцю таго ці іншага прыназоўніка. Так, «прыназоўнік АБ характэрны для навуковага і афіцыйнага-справавога стыляў, а НА – для размоўнага (*забыцца аб асцярожнасці і забыцца на асцярожнасць*)» [22, с. 44]. Таксама адзначаецца заканамернасць, згодна з якой дзясловы думкі, маўлення, пачуцця тыпу *гаварыць, ведаць, дбаць, думаць, клапаціцца, успамінаць* кіруюць залежнай формай у В. скл. пераважна з прыназоўнікам ПРА.

Адзначаныя тэндэнцыі для мовы 20-30 х гг. яшчэ не былі характэрныя: ў мове часопіса «Узвышша» сустракаецца вялікая колькасць як канструкцый з прыназоўнікам АБ, так і канструкцый з прыназоўнікам ПРА (гл. табліцу 2.3), і паміж імі няма выразнай стылістычнай дыферэнцыяцыі.

Табліца 2.3 – Словазлучэнні, у якіх дзяслоў са значэннем думкі, маўлення спалучаецца з іменным кампанентам, які далучаецца з дапамогай злучнікаў АБ і ПРА

Словазлучэнні з прыназоўнікам АБ	Словазлучэнні з прыназоўнікам ПРА
Думы аўтара аб сваім жыцці [с. 85, № 2 1929 г.], гаварыў аб лепшым жыцці [с. 86, № 2 1929 г.], ня дбаюць аб сябе [с. 33, № 2 1928 г.], паразважаць аб тым [с. 31, № 1 1929 г.], падумаў аб сьмерці [с. 38, № 1 1929 г.], ня думаюць аб збліжэнні пісьменьніка з чытачом [с. 97, № 1 1929 г.], гэта адна з пашыраных форм выказвання аб	Што-ж казаць пра ранейшыя стагоддзі [с. 101, № 1 1929 г.], гавораць пра лацініку [с. 102, № 1 1929 г.], пра якія гаворыць Мікола Марозаў [с. 105, № 1 1929 г.], меркаваньне пра тое [с. 112, № 1 1929 г.], ўзьнімае пытаньне пра «контррэвалюцыю формы» [с. 123, № 1 1929 г.], выказваньні пра гэтую творчасць [с. 84, № 2 1929 г.], не гаворыць пра творчыя шляхі [с. 77,

літаратурнай творчасці [с. 97, № 1 1929 г.], ня любіць выказацца аб паасобных, ды яшчэ невялікіх, творах [с. 98, № 1 1929 г.], аб ім слаўна марыць [с. 40, № 1 1929 г.], вы аб чым гэта, хлопцы? [с. 61 № 1 1929 г.].	№ 1 1929 г.], што ты мне пра гэта гаворыш [с. 10, № 2 1929 г.], выказаць свае меркаваньні пра тое хоць [с. 97, № 1 1929 г.], гавораць пра гэта паасобныя літаратурныя працаўнікі [с. 97, № 1 1929 г.].
---	--

2.2.2 Словазлучэнні з прыназоўнікамі ДЛІА-ДЗЕЛІА

У мове часопіса «Узвышша» актыўна ўжываюцца абодва прыназоўнікі як сінанімічныя, але сустракаюцца выпадкі, калі прыназоўнік ДЗЕЛІА нельга замяніць прыназоўнікам ДЛІА (калі прыназоўнік ДЗЕЛІА выражае значэнне прычыннасці): *дзея чаго здавалася* [с. 42, № 1 1928 г.], *зваўся чарнюком дзея таго* [с. 60, № 1 1928 г.], *дзея гэтага расьце і навялічваецца нянавісьць* [с. 68, № 1 1928 г.].

Паводле Я. Лёсіка, гэта два розныя па паходжанні, але аднолькавыя па значэнні прыназоўнікі, з той агаворкай, што «дзея» выражае больш прычыннасць, а «для» – прыналежнасць, і абодва яны спалучаюцца з Р. скл. Пра сённяшняе карыстанне прыназоўнікамі ДЛІА і ДЗЕЛІА Ю. Бушлякоў адзначае: «Слова *дзея* заўсёды дарэчы, калі гаворым, што робім нешта для добра, у імя некага або нечага. Напрыклад: *дзея цябе настараюся, прыйду дзея вас, дзея справы гатовы на ўсё*. Скарыстаць слова *дзея* можам таксама, называючы мэтау дзеяння: *казалі дзея сьмеху, працуюць дзея славы*. У гэтым значэнні, праўда, паралельна зь *дзея і*, відавочна, часьцей за *дзея* ўжываецца прыназоўнік *для*. Як правіла, гаворым, што *сабраліся для работы*, але, паўтаруся, *сбрацца* можна й *дзея работы*, то бок з мэтай яе выканаць. Яшчэ слова *дзея* магчымае ў прычынным значэнні: да прыкладу, *дзея сьпёкі не расьце, дзея транспарту спазніўся*. Такія фразы часьцей можна пачуць сёння ў дыялектнай мове, перш за ўсё ў цэнтральнай і паўночна-заходняй Беларусі, тады як у цяперашнім літаратурным маўленьні *дзея* з прычынным значэннем – даволі рэдкая зьява. Напомню й пра слова *дзея* ў складзе адметнага беларускага злучэння. Можам сказаць: *дзея ўсяго дзея мы забралі іх з сабою. Дзея ўсяго дзея* значыць ‘на ўсякі

выпадак'. А зараз – пра пару выпадкаў, калі слова дзеля нам не падыходзіць. Называючы прызначэнне рэчы, прылады, карыстаемся словамі *для* або *на*: па-беларуску *вадро на ваду* або *для вады*. Прыназоўнік *для* ўжываем таксама, кажучы пра тое, што мае *для* некага ці нечага значэнне, сілу: прыкладам, *для мяне гэта важнае пытаньне, для яго гэта малы клопат*.

Ёсць у мове дзялянка толькі для слова *дзеля*, ёсць выпадкі, калі ўжыць можна толькі *для*, ёсць, нарэшце, і супольная абодвум словам прастора. Завяршаючы, яшчэ раз ілюструю сказанае: *працаваць дзеля сябе, партнэрства дзеля міру, пайсьці дзеля ўсяго дзеля, не пасьпець дзеля дажджу, сустрэцца для перамоваў, месца для стаянкі, добра выглядаць для свайго ўзросту* [11, с. 166-167].

Такім чынам, усе формы з прыназоўнікамі ДЛІА і ДЗЕЛІА, акрамя словазлучэнняў, дзе прыназоўнік ДЗЕЛІА выражае прычынныя адносіны, можна лічыць адпаведнымі сучасным нормам беларускай літаратурнай мовы.

2.2.3 Словазлучэнні з прыназоўнікамі ПРАЗ, ЦЕРАЗ, З-ЗА

Пры абазначэнні прычынных адносінаў у мове часопіса «Узвышша» ўжываюцца ўсе тры прыназоўнікі, аднак найбольш папулярным паўстае прыназоўнік ПРАЗ:

- *з-за грукату поезда не пачула* [№ 1 1928 г., с. 80], *узяў з-за выгады* [с. 15, № 2 1929 г.];
- *быў у чэсьці праз такога ўдалага пеўня* [с. 32, № 1 1929 г.], *каб праз цябе ды з мяне ўсё сяло сьмяялася* [с. 37, № 1 1929 г.], *праз сваю дурную адвагу сарваўся* [с. 20, № 3 1929 г.], *праз гэты свой сарваны жывот Ільлюк і цясьлярства кінуў* [с. 20, № 3 1929 г.], *праз гэту самую прычыну і не давялося з Альжаю саўладаць* [с. 20, № 3 1929 г.], *гэта я праз цябе ад бога грэх і ад людзей сьмех зношу* [с. 27, № 3 1929 г.], *адно праз высокую мастацкую культуру мы здолеем* [с. 81, № 3 1929 г.];
- *цераз гэты гандаль і тагды сям'ю раскідаў* [с. 13, № 2 1929 г.].

Словазлучэнні з прыназоўнікамі ЦЕРАЗ і прычыннымі адносінамі, паводле П. Шубы, маюць стылістычную памету ўстарэлыя [53, с. 157]

Пры абазначэнні прасторавых, акалічнасных, часавых ці аб'ектных адносінаў прыназоўнікі ПРАЗ і ЦЕРАЗ ужываюцца прыкладна з аднолькавай перыядычнасцю:

- *праз суладжаньне ляжыць шлях* [с. 120, № 2 1928 г.], *дзён праз два падпільнавала на вуліцы Міхала* [с. 12, № 1 1929 г.], *праз іх на вуліцу прасьвечвалі* [с. 32, № 1 1929 г.], *адчуваць дрэнна, як праз туман* [с. 33, № 1 1929 г.], *праз кожныя 1,5 балоны* [с. 88, № 2 1929 г.], *Жылуновіч вобраз Купалы паказаў праз сваё люстра* [с. 99, № 2 1929 г.]

- *калі эмоцыі цераз слова зьяўляюцца на сьвет* [с. 82, №1 1929 г.], *праходзячы цераз Рым* [с. 81, № 1 1929 г.], *напісаньне цераз дзьве, тры і нават пяць літар* [с. 73, № 2 1929 г.], *каб цераз рэшата прасявалася* [с. 93, № 2 1929 г.], *Ільюка ўбачылі як цераз вуліцу пераходзіў* [с. 20, № 3 1929 г.], *сыплюць цераз плот у гарод* [с. 57, № 3 1929 г.], *ехаў ён першым снегам з Праціч цераз поле* [с. 40, № 1 1929 г.], *праходзячы цераз Рым* [с. 81, № 1 1929 г.].

Сустрэкаецца таксама канструкцыя *прыклады ўзяты мною ад народнай поэзіі цераз усю нашу сучасную поэзію* [с. 78, № 2 1929 г.]. У прыведзеным словазлучэнні прыназоўнік ЦЕРАЗ найбольш семантычна набліжаны да прыназоўніка ДА, які абазначае момант, да якога працягваецца дзеянне. У слоўніку П. Шубы сярод часавых значэнняў, якія можа выражаць прыназоўнік ЦЕРАЗ, падобных значэнняў не зафіксавана. Адзначаецца толькі наяўнасць канструкцый, якія ўжываюцца пры ўказанні на перыяд часу, на працягу якога што-н. адбываецца: *яруны і град былі цераз усё лета у Літве* [53, с. 158]. Хутчэй за ўсё, словазлучэнне *цераз усю нашу сучасную поэзію* ўзнікла па аналогіі менавіта з такімі канструкцыямі, якія характарызуюцца як устарэлыя і абласныя, запісаныя з народных гаворак.

2.2.4 Словазлучэнні з прыназоўнікамі ДА-К

У тэкстах часопіса пры абазначэнні пераважна прасторавых і аб'ектных адносінаў словазлучэнні з названымі прыназоўнікамі прадстаўлены ў дастаткова значнай колькасці. Прычым частотнасць выкарыстання абодвух прыназоўнікаў прыкладна роўная:

Табліца 2.4 – Словазлучэнні з сінтаксічнай сувяззю кіраванне, аформленыя з дапамогай прыназоўнікаў ДА і К

Канструкцыі з прыназоўнікам ДА	Канструкцыі з прыназоўнікам К
Да ўсяго і ўся абьяжавыя [с. 115, № 2 1928 г.], прыйдзем да сьветлага дню [с. 171, № 2 1928 г.], яго зайздрасць душыць да ўсіх людзей [с. 12, № 1 1929 г.], прытуліцца тварам да грубое чорнае кары [с. 31, № 1 1929 г.], Зося прыхінулася бліжэй да яе [с. 11, № 2 1929 г.], няхай-жа ён да стала падыйдзе [с. 11, № 2 1929 г.].	Імкнуцца к небу [с. 115, № 2 1928 г.], адносіцца к 1925 г. [с. 117, № 2 1928 г.], пастукацца ка мне ў душу [с. 140, № 2 1928 г.], прыдзеце ка мне ўсе незадаволеныя і пакрыўджаныя [с. 69, № 1 1929 г.], падшоў ён к пасьценнаму шкапчыку паглядзець [с. 39, № 2 1929 г.], гэтаксама падшоў Трахім і к печы [с. 39, № 2 1929 г.], перайшла к яму на службу [с. 97, № 2 1929 г.], к канцу 1890-х гадоў [с. 86, № 3 1929 г.], на гала к бярозаваму гайку на глінішчах [с. 31, № 1 1929 г.], ён к сыяне вачыма, на хату плячыма лёг [с. 23, № 3 1929 г.].

Пры гэтым слоўнік беларускіх прыназоўнікаў П. Шубы фіксуе розны набор семантычных адценняў, якія можа выражаць кожны з адзначаных прыназоўнікаў. Па табліцы 2.5, складзенай на аснове тэарэтычнага матэрыялу слоўніка П. Шубы, відаць, што прыназоўнік ДА валодае значна большай колькасцю разнастайных семантычных адценняў, чым прыназоўнік К, прычым калі адно з прасторавых значэнняў гэтых прыназоўнікаў фактычна супадае, то часавыя істотна розніцца адно ад аднаго.

Акрамя названых у табліцы значэнняў, прыназоўнікі выражаюць яшчэ разнастайныя аб'ектныя значэнні, якіх прыназоўнік ДА перадае 7 тыпаў, а прыназоўнік К – 2 тыпы (адно з іх у прыназоўнікаў з'яўляецца агульным – значэнне прыналежнасці, адносінаў да чаго-н.: *адносіць да пэўнага перыяду – адносіць к пэўнаму перыяду*).

Табліца 2.5 – Тыпы адносінаў, якія выражаюць прыназоўнікі ДА і К

Тып семантычных адносінаў	Прыназоўнік ДА	Прыназоўнік К
Прасторавыя	1) Ужываецца пры ўказанні на кірунак у бок прасторавай мяжы, якой можа дасягаць рух, дзеянне, прадмет (<i>ісці да стала</i>); 2) <i>разм. і абл.</i> Ужываецца для ўказання на мясцовасць, куды накіроўваецца рух, дзеянне (пры гэтым маецца на ўвазе пранікненне ўнутр, у межы гэтага пункта): <i>ехаць да Мінска, прыехаў да кірмашу</i> ; 3) ужываецца пры абазначэнні мяжы той адлегласці, якая аддзяляе адзін пункт ад другога (<i>да дзедавай вёскі было кіламетры чатыры</i>)	Ужываецца пры абазначэнні кірунку ці руху дзеяння ў бок якога-н. прадмета, які ўсведамляецца як прасторавая мяжа ці мэта (<i>ісці к сыну</i>)
Часавыя	1) У спалучэнні з назоўнікам служыць для абазначэння моманту, да якога працягваецца дзеянне (<i>чытаў да вечара</i>); 2) ужываецца пры абазначэнні падзеі, з’явы, якім папярэднічае пэўнае дзеянне (<i>гэта было яшчэ да вайны, уставалі да сонейка</i>)	Ужываецца пры абазначэнні накіраванасці дзеяння да пэўнай часовай мяжы (<i>дзень хіліцца к вечару</i>)

Выражэнне накіраванасці дзеяння на аб’ект, на які звяртаецца ўвага, пры дапамозе спалучэння прыназоўніка ДА, ДО з формай Р.скл. замест К + Д.скл. з’яўляецца асаблівасцю беларускай і ўкраінскай моў у адрозненне ад рускай мовы. Сфера ўжывання прыназоўніка К у беларускай і ўкраінскай мовах носіць абмежаваны характар. Выкарыстанне яго ў беларускай мове вызначаецца кантэкстуальнымі ўмовамі; параўн. Напрыклад, канструкцыі *купіць касцюм к святу* (напярэдадні, у гонар свята) і *купіць касцюм да свята* (незалежна ад свята) [3, с. 90].

Хоць сённяшняя норма і фіксуе як нарматыўныя і канструкцыі з прыназоўнікам ДА, і канструкцыі з прыназоўнікам К, у тых словазлучэннях, дзе значэнні названых прыназоўнікаў перасякаюцца, прыярытэт мусіць аддавацца канструкцыі з ДА, бо менавіта яна з’яўляецца прадуктыўнай ў сучаснай беларускай мове. Н. Астаф’ева ў дысертацыі, прысвечанай даследаванню канструкцыі з прыназоўнікам ДА у рускай мове, робіць выснову, што «присубстантивные конструкции с предлогом ДО,

выражающие объектные отношения, в современном русском языке непродуктивны и ограничены со стороны семантики обоих компонентов, тогда как в белорусском языке это продуктивная и развивающаяся категория. В белорусском языке конструкции с предлогом *ДА* выражают также отношения объектно-целевые, назначения и соответствия» [6, с. 18].

Тыповымі канструкцыямі ў беларускай мове з'яўляюцца дзеяслоўныя словазлучэнні з формай *Р.* скл., дзе выражаюцца аб'ектныя адносіны і форма назоўніка абазначае асобу ці прадмет, да якіх звяртаюцца: *сказаў да Надзі* [с. 8, № 1 1929 г.], *сказаў да Зосі* [с. 14, № 2, 1929 г.], *слова да яе не прагаворыць* [с. 37, № 2 1929 г.].

Часта аб'ектныя адносіны выражаюць субстантыўныя словазлучэнні з прыназоўнікам *ДА*, дзе ў ролі галоўнага кампанента выступаюць адпрыметнікавыя назоўнікі са значэннем якасных адносін да асоб або прадметаў, названых залежным словам: *замілаваныя М. Багдановіча да антычнасці* [с. 191, № 2 1928 г.], *замілаваныя да свайго краю* [с. 169, № 2 1928 г.]. Такія словазлучэнні суадносяцца з адпаведнымі ад'ектыўнымі і могуць трансфармавацца наступным чынам: *замілаваныя да антычнасці – замілаваны антычнасцю*.

Нарматыўным на старонках часопіса паўстае словазлучэнне *не пасуе да беларускай мовы* [с. 182, № 1 1928 г.]. Паводле сучасных нормаў, дзеяслоў *пасуаць* спалучаецца з залежным кампанентам ў форме *Д.* беспрыназоўнікавага склону, *Р.* скл. з прыназоўнікам *ДА*, рэдка – у форме *Т.* скл. з прыназоўнікам *З*. Побач з нарматыўнай на старонках «Узвышша» сустракаецца і такая форма, як *яны пасуюць адно з адным* [с. 81, № 2 1928 г.], якая паўстае ненарматыўнай з той прычыны, што дзеяслоў *пасуаць* у пераносным значэнні, што рэалізуецца ў прыведзеным словазлучэнні, патрабуе абавязковага залежнага кампанента, які ў прыведзенай канструкцыі адсутнічае.

2.2.5 Канструкцыі з дзеясловамі тыпу *кніць, здэкавацца* + залежны кампанент у форме назоўніка з прыназоўнікам

Варыятыўнасць названых канструкцый прадстаўлена ў табліцы 2.6:

Табліца 2.6 – Варыянты канструкцый з дзеясловамі тыпу *кніць, здэкавацца* + залежны кампанент у форме назоўніка з прыназоўнікам

Канструкцыі з прыназоўнікам НАД	Канструкцыі з прыназоўнікам З	Беспрыназоўнікавая канструкцыя
Над ім кпілі [с. 46, № 1 1928 г.], здэкеуецца над простытуткай [с. 196, № 2 1928 г.], здзек над пацалункам [с. 39, № 1 1929 г.], зьлітавалася над бандытам [с. 61, № 1 1929 г.], здэкавацца над ім [с. 16, № 2 1929 г.], над бацькавымі мазалямі смяешся... [с. 34, № 3 1929 г.], усьміхнуўся сам над сабою [с. 53, № 2 1928 г.].	Я смяюся з яго [с. 83, № 2 1928 г.], з яе смяецца [с. 106, № 2 1928 г.], можа яна і строіць з яго сьмешкі [с. 4, № 1 1929 г.], дзіва з яго [с. 32, № 1 1929 г.], каб праз цябе ды з мяне ўсё сяло смяялася [с. 37, № 1 1929 г.], рагаталі з гэтага вяселья [с. 15, № 2 1929 г.], смяецца з дурной цыганскай работы [с. 42, № 2 1929 г.], смяешся з бацькі, з маткі... [с. 34, № 3 1929 г.], пакеплівалі з Міхала [с. 9, № 1 1929 г.].	Табе-ж людзі пачнуць зараз смяяцца [с.102, № 2 1928 г.].

Нацыянальную спецыфіку на сінтаксічным узроўні выяўляюць дзеясловы *жартаваць, смяяцца, дзівіцца, цешыцца, здэкавацца, кніць* і вытворныя ад іх, якія ў беларускай мове кіруюць назоўнікам ці займеннікам у Р. скл. з прыназоўнікам З. Такія канструкцыі шырока прадстаўлены ў тэкстах часопіса, але гэтыя словазлучэнні маюць варыянты пры выражэнні тоесных значэнняў. Шырока выкарыстоўваюцца варыянтныя спалучэнні адзначаных дзеясловаў з залежным кампанентам у форме Т. скл. і прыназоўнікам НАД. У слоўніку П. Шубы прыведзеная канструкцыя фіксуецца як нарматыўная [53, с. 68], а ў слоўніку Г. Арашонкавай і В. Лемцюговай як нарматыўныя для беларускай мовы адзначаюцца толькі словазлучэнні тыпу *смяяцца з каго-чаго* і *смяяцца ад каго, з чаго* [4, с. 228-229]. Таксама і ў ТСБМ: *смяяцца з каго-чаго* [44, с. 226].

У тэкстах часопіса «Узвышша» сустракаецца адметная канструкцыя, у якой з адзначаным дзеясловам спалучаецца займеннік у форме Д.скл.: *табе-ж людзі пачнуць зараз смяяцца* [с.102, №2 1928 г.]. Г. Арашонкава і

В. Лемцюгова адзначаюць падобнае спалучэнне (з залежнай формай Д. скл.) як нарматыўнае для рускай мовы, але не для беларускай [4, с. 228-229]. У агульнаарускі перыяд дзеяслоў *смяяцца* кіраваў Д. беспрыназоўнікавым склонам (*смяяцца каму-чаму*). У больш познія часы, як паказваюць беларускія помнікі XVI-XVII стст. (Баркалабаўскі летапіс), гэты дзеяслоў, як і некаторыя іншыя з разгледжанай вышэй групы (напрыклад, *наміхацца*), адзначаюцца з Р. скл. і прыназоўнікам З. Гэтая кіравальная форма і замацавалася ў беларускай мове.

2.2.6 Сінтаксічныя канструкцыі, якія абазначаюць ступень параўнання

Формы ступеняў параўнання прыметнікаў у межах словазлучэнняў паслядоўна ўжываюцца адпаведна з нормамі сучаснай мовы. Поўная форма вышэйшай ступені параўнання прыметніка спалучаецца з прыназоўнікам ЗА і іменнай часцінай мовы ў форме В. скл.: *смачнейшыя за млынавыя* [с. 8, №1 1929 г.], *разумнейшы за іх абодвых* [с. 35, №2 1929 г.], *куды шырэйшы за зьмест паняцця «пачуцьцё»* [с. 68, №2 1929 г.] *вышэйшы за яе на цэлую галаву* [с. 10, №3 1929 г.], *не даўжэйшая за непадперазаную сарочку* [с. 10, №3 1929 г.], *Кастусь за ўсіх сьмялейшы абабраўся* [с. 19, №3 1929 г.].

У той жа час сустракаюцца і адзінкавыя адхіленні ад нормы: *ня менш хвіліны стаяў ціха ў парозе* [с. 14, № 2 1928 г.], *на 12 год старэй за яго* [с. 85, № 2 1929 г.], а таксама нарматыўныя варыянты з выкарыстаннем іншых менш ужывальных пры афармленні ступені параўнання прыназоўнікаў: *таму-ж акну, што проці печы, папала горай як усім* [с. 21, № 3 1929 г.], *«карчма» лепшая ад Марыны* [с. 90, № 3 1929 г.]. Апошняя канструкцыя П. Шубам вызначаецца як абласная [53, с. 9].

2.2.7 Словазлучэнні з прыназоўнікам ПА

Паслядоўна нарматыўна выкарыстоўваецца прыназоўнік ПА пры афармленні адносінаў мэты дзеяння: *пашоў (у гумно) па трасянку* [с. 105,

№ 1 1928 г.], *зайдзі на мяне* [с. 20 № 1 1928 г.], *паехаў у краму па цукер* *Васілю* [с. 38 № 1 1929 г.], *прыходзіла яна пад студню па ваду* [с. 6, № 3 1929 г.], а таксама ў спецыфічных канструкцыях меры і ступені: *па гарбузу вялічынёю* [с. 4, № 1 1928 г.], *па добраму лапцю велічыні* [с. 20, № 3 1929 г.].

У адным з артыкулаў, прысвечаных моўным пытанням, часопіса «Узвышша» за 1929 г. Антон Адамовіч звяртае ўвагу, што «слова “угодкі” вымагае ў нашай мове пэўнай сынтаксычнай конструкцыі – прыназоўніка “па” і зусім не дапушчае тлумачальнага слова “сьмерці”, паколькі апошняе ўваходзіць у самы змест паняцця “угодкі”. Так, прыкладам, нельга сказаць “100-я угодкі сьмерці Бэтговэна”, а трэба – “100-я ўгодкі па Бэтговэну”» [с. 97, № 3 1929 г.]. Паводле сённяшніх лексікаграфічных крыніц, слова *ўгодкі* мае два значэнні: 1) гадавіна з дня смерці і адзначэнне гэтай даты, 2) нагул урачыстасць, прысвечаная якой-н. падзеі [44, с. 612]. Такім чынам, на сёння заўвага А. Адамовіча ўжо не такая слушная, бо паняцце *ўгодкі* не абавязкова падразумявае ўключэння кампанента з *дня смерці*: гэта можа быць урачыстасць з любой іншай нагоды, якую можна ўдакладніць у межах словазлучэння.

Таксама сустракацца форма *к чацьвяргу па нядзелі тэрмін* [с. 16, № 2 1928 г.]. Калі ўлічыць той факт, што прыназоўнік *К* мусіць выражаць накіраванасць дзеяння да пэўнай часавай мяжы, то, зыходзячы з семантычных адносінаў, якія складваюцца ў словазлучэнні, можна меркаваць, што ў дадзеным выпадку прыназоўнік *ПА* тоесны прыназоўнікам *АД* і *З* і выражае часовае значэнне, «якое ўказвае на момант, з якога пачынаецца дзеянне, стан і г.д. *П. Шуба* адзначае падобнае значэнне прыназоўніка *ПА* – часовае значэнне, якое ўжываецца пры абазначэнні з’явы, падзеі, тэрміну, пасля якіх што-н. адбываецца. *Па вясне пачынаецца лета* (У. Караткевіч). *І нават па змярканні нагрэты за дзень моцным яшчэ сонцам камень грэе ў падэшву твае босыя ногі* (К. Чорны)» [53, с. 84]. А. Наркевіч вылучае разрад субстантыўных словазлучэнняў з залежным кампанентам у

форме М. скл. з прыназоўнікам ПА, якія выражаюць азначальна-часавыя адносіны: *экзамены назначаліся на панядзелак на вялікадні* [34, с. 283].

У той жа час прыназоўнік ПА можа ўжывацца з назвамі адзінак вымярэння, у ліку якіх і дні тыдня, ў форме Д. ці М. скл. «пры ўказанні на пэўны адрэзак часу, калі што-н. адбываецца ці на які звяртаецца ўвага: *Хлопчык па сёмаму гадку пайшоў у школу. Па трэцім кіламетры ад пачатку лесу дарога вялікім кругам абыходзіць ляское азярцо, берагі якога спрэс з дрыгвы (К. Чорны)*» [53, с. 89]. У такім выпадку канструкцыя будзе мець стылістычную памету як размоўная, абласная.

У словазлучэнні *на гэтым* (10 руб у дзень – удакладненне М. Лаппо) *жыць можна!* [с. 49, № 2 1929 г.] рэалізуецца колькаснае значэнне прыназоўніка ПА. У дадзеным выпадку займеннік *гэты* замяняе колькасна-прадметнае спалучэнне, якое атаясамліваецца з назоўнікам. П. Шуба звяртае ўвагу на тое, што калі прыназоўнік ПА ўжываецца з назоўнікам пры абазначэнні колькасных адносінаў, то назоўнік мусіць стаяць або ў форме Д. скл. адз. л., або ў форме М. скл. мн. л. У дадзеным выпадку прыназоўнік спалучаецца з формай М. скл. адз. л., што нельга прызнаць нарматыўным з пункту гледжання сучаснай беларускай мовы.

Трэба адзначыць, што словазлучэнні з М. скл. і прыназоўнікам ПА прыпадабняюцца па значэннях да іменных словазлучэнняў з Д. скл. назоўніка і гэтым жа прыназоўнікам. Фактычны матэрыял сучаснай беларускай мовы адлюстроўвае тэндэнцыю да пашырэння канструкцый з М. скл. залежнага назоўніка пры выражэнні ідэнтычных адносінаў і выцяснення канструкцый з Д. прыйменным.

2.2.8 Словазлучэнні з прыназоўнікам ЗА

Пераважная большасць словазлучэнняў з прыназоўнікам ЗА, якія выражаюць самыя разнастайныя адносіны, адпавядаюць нормам сучаснай беларускай мовы:

- *яна за ім прападзе* [с. 13, № 1 1929 г.], *благая жонка была за Льлюком* [с. 29, № 3 1929 г.];
- *за поўдзень стала яшчэ цяплей* [с. 32, № 1 1929 г.];
- *за другарадную прычыну гэтага раздвоення дзед лічыць тую «пару»* [с. 155, № 2 1928 г.], *уважае за прычыну ўсякага «страхацця», «зданьня», «патаёмнага», «чартаўні» у залішняй людзкой рэфлексыйнасці* [с. 152, № 2 1928 г.].

Шырока прадстаўлены на старонках часопіса наступныя канструкцыі: *за краўца паўчыўся* [с. 11 № 2 1928 г.], *за стоптаны падносок будуць яны яго мець* [с. 13 № 2 1928 г.], *як яна жыве ў брата – за служанку нейкую* [с. 7, № 1 1929 г.], *хацеў нават раз за панамара астацца* [с. 18, № 1 1929 г.], *то чаму ты, васпане, за сьведку ня стаў?* [с. 7, № 2 1929 г.], *яна за нашымі галовамі была ў хаце за паненку* [с. 10, № 2 1929 г.], *уважае за адзінага «ідэёвага» мужыка* [с. 86, № 2 1929 г.]. Паводле Я. Карскага, названыя канструкцыі рэалізуюць адны з так званых «пераносных значэнняў» прыназоўніка ЗА, якіх ён усяго вылучае пяць [24, с. 29]. М. Яўневіч адзначае: «У сучаснай беларускай мове, як і ў рускай, прыназоўнік ЗА ужываецца толькі з В. і Т. скл., прычым больш распаўсюджаныя канструкцыі з В. скл.» [54, с. 83].

Асаблівай увагі патрабуе канструкцыя тыпу *бывала, яшчэ за тым дзяком, дык лепш сьпявалі* [с. 4 № 1 1929 г.]. У слоўніку П. Шубы такія канструкцыі (ЗА + М. скл.) пры абазначэнні часу, перыяду, эпохі шляхам указання на з’яву, асобу, прызнак, якім характарызуецца гэты час, з’ява ці эпоха, кваліфікуюцца як пераносныя. *Жылі за прыгонам. Партызаніў за палякамі.* З Р. скл. (устар. або дыялектн.). *Вельмі блага было за прыгону* [53, с. 31-32].

Ю. Бушлякоў адзначае, што па-беларуску можна сказаць «жылі пры *саветах* або *за саветамі*, магчымыя нават спалучэнні *за саветаў* і *за саветы*. У спалучэннях з прыназоўнікам ЗА магчымае рознае кіраванне. Найчасцейшая сёння – нарматыўная канструкцыя, у якой з прыназоўнікам ЗА спалучаецца форма Т. скл. назоўніка: *за Вітаўтам, за царом, за саветамі*. <...> Паралельна са спалучэннем *за саветамі* – каб выразіць тое самае значэнне – магчымыя, хоць і даволі рэдкія ў літаратурным маўленні, яшчэ дзве канструкцыі. У іх назоўнік пры слове ЗА стаіць у формах Р. і В. скл. *За жывата свайго добра чыні* – гэты сказ з кітабаў – помнікаў беларускай мовы, пісаных арабіцаю. *За Польшчу яны тут добра жылі, а цяпер выехалі; за маю памяць гэтага не было* – гэта ўжо ілюстрацыя са «Слоўніка беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча» [11, с. 133]. Трэба адзначыць, што падобных канструкцый з Р. скл., якія з пункту гледжання сучаснай нормы прыярытэтна лічыць дыялектнымі або ўстарэлымі, у прааналізаваных тэкстах часопіса не было зафіксавана.

2.2.9 Словазлучэнні з прыназоўнікам ПАД

У вялікай колькасці ў тэкстах часопісаў прадстаўлены словазлучэнні з прыназоўнікам ПАД і назоўнікам у форме В. скл., якія выражаюць прасторавыя адносіны – абазначаюць месца, прадмет ці асобу, у непасрэдную блізасць да якіх накіравана дзеянне: *ён звярнуўся пад дом* [с. 12, № 1 1928 г.], *пад яго шыбуе* [с. 14, № 1 1928 г.], *пад іх падыходзіць сэкратар* [с. 6, № 2 1928 г.], *сышлі пад самую рэчку* [с. 10, № 2 1928 г.], *як падышлі пад яе* [с. 11, № 2 1928 г.], *Аўгінья сілком узяла пад пахі большага і падвяла пад гасьцей* [с. 11, № 2 1929 г.], *падышоў пад акно* [с. 43, № 1 1929 г.], *прыходзіла яна пад студню на ваду* [с. 6, № 3 1929 г.].

Адзначаецца таксама канструкцыя з мэтавымі адносінамі, якая абазначае прадмет, дзеля якога прызначаецца што-н.: *пад што гэты будынак пабудаваны* [с. 79, № 1 1929 г.]. У «Кароткай граматыцы беларускай мовы»

адзначаецца, што сёння прыназоўнік ПАД з'яўляецца стылістычна абмежаваным і выкарыстоўваецца ў гутарковай мове, часам – у літаратурных творах [22, с. 63.].

2.2.10 Словазлучэнні з прыназоўнікам НА

Паслядоўна нарматыўнымі паўстаюць таксама такія словазлучэнні з нацыянальна-ідыяматычнымі сінтаксічнымі асаблівасцямі, як *я сам на свае вочы колькі разоў бачыў* [с. 7, №2 1929 г.], *колькі разоў на свае вушы чуў* [с. 7, №2 1929 г.], *хацелася Трахіму гэта на свае вушы пачуць* [с. 38, №2 1929 г.], *кідалі фразу здзіўленьня на адрас выпадкова спатканага да свайго юнацкага ідэалу* [с. 187, №2 1928 г.], а таксама *хварэла на сухоты* [с. 94, № 2 1929 г.], *на гэтае хварэе ўся сучасная крытыка* [с. 119, № 1 1928 г.].

Усе адзначаныя канструкцыі дамінуюць у традыцыйнай беларускамоўнай прасторы і выяўляюць спецыфіку нацыянальнага сінтаксісу. Іх наяўнасць фіксуецца ў фундаментальных лексікаграфічных працах і класічных літаратурных творах. «*Ня так даўно захварэў на гаручку* – гэта сказ са слоўніка Івана Насовіча. Гэтай канструкцыі аддавалі перавагу і аўтарытэтныя носьбіты літаратурнай мовы. *Ужо дзён чатыры, як хварэю на грып. Хвароба пагоршвае настрой*, – чытаем у дзённіку Кузьмы Чорнага. У беларускіх устойлівых спалучэннях – фраземах – пры слове хварэць таксама прыназоўнік: *хварэць (захварэць) на кішэнь, хварэць на кішаньковыя сухоты* (значыць, не мець грошай, жыць у безграшоўі). З Коласавай “Новай зямлі” паходзіць фразема *хварэць на пана. Хварэе на пана* – так кажуць пра чалавека, які паводзіць сябе высакамерна, фанабэрыста або проста ўнікае работы» [11, с.136].

Надзвычай распаўсюджанымі ў тэкстах часопіса з'яўляюцца наступныя словазлучэнні: *ня браў увагі на яго словы* [с. 9, № 2 1928 г.], *на ўсё гэта ўзяўшы ўвагу* [с. 11, № 2 1928 г.], *трэба ўсё браць на ўвагу* [с. 40, № 3 1929 г.] і нават *спынім некаторую агульную ўвагу на іншыя нашы мастацтвы* [с. 78, № 1 1929 г.] – апошняе сёння больш ужывальнае з формай М. скл. назоўніка, а не В. скл. *Цікава заўважыць на назвы* [с. 117, № 2 1928 г.] – словазлучэнне,

створанае па мадэлі *браць увагу на што-н.* – сёння не будзе з’яўляцца нарматыўным, паколькі дзеяслоў *заўважыць* падразумявае залежны кампанент у форме В. беспрыназоўнікавага склону [43, с. 403].

Спецыфічным паўстае словазлучэнне *спынілі вочы на Крушынскага* [с. 32, № 2 1928 г.]. У прыведзеным выпадку ў якасці галоўнага кампанента можна вызначыць семантычнае непадзельнае словазлучэнне *спынілі вочы*, тоеснае дзеяслову *паглядзелі*. Згодна з сучаснымі нормаў, у прыведзеным словазлучэнні замест залежнага кампанента ў форме Р. скл. патрабуецца кампанент у форме М. скл. Ужыванне формы Р. скл. можна патлумачыць якраз тым, што такая форма мусіць быць ужытая пры дзеяслове *паглядзець*.

Іншыя ненарматыўныя канструкцыі прадстаўлены ў табліцы 2.7:

Табліца 2.7 – Словазлучэнні з сінтаксічнай сувяззю кіраванне, аформленай з дапамогай прыназоўніка НА, якія не адпавядаюць сучаснай сінтаксічнай норме або маюць стылістычную памету

Словазлучэнне	Прычыны ненарматыўнасці або стылістычнай абмежаванасці
<i>Нагадаць на тую акалічнасць</i> [с. 130, № 1 1928 г.] – парушаюцца сінтагматычныя здольнасці дзеяслова <i>нагадаць</i> , які не спалучаецца з залежным кампанентам у форме В. скл. і прыназоўнікам НА	Дзеяслоўная форма мае наступную спалучальнасць: «Напомніць – 1. <i>пра каго-што, аб кім-чым</i> (прымусяць успомніць, звярнуць увагу на каго-, што-н.). 2. <i>каго-што</i> (нагадаць па падабенству)» [58, с. 72]
<i>Чырвонец заклікае вас на славу і помсту здраднікам рэвалюцыі!</i> [с. 69, № 1 1929 г.] – парушаюцца сінтагматычныя здольнасці дзеяслова <i>заклікаць</i> , які не спалучаецца з залежным кампанентам у форме В. скл. і прыназоўнікам НА	Дзеяслоўная форма заклікае, як і аддзеяслоўны назоўнік заклік спалучаецца з формамі: прыназоўнік ДА + форма Р. скл., прыназоўнік АБ + форма М. скл. [58, с. 69]
<i>На Беларусі ўжо былі проэкты такога кірунку</i> [с. 112, № 1 1929 г.], <i>хоць у Беларусі і налічваецца</i> [с. 92, № 2 1929 г.], <i>вясельны «каравай» ў Беларусі таксама выпякаўся</i> [с. 103, № 3 1929 г.]	Ужыванне канструкцыі тыпу <i>на Беларусі</i> падрабязна прааналізаваў І. Лепешаў [28, с. 187-194], які выступае апанентам П. Сцяцко, паводле якога словазлучэнне <i>на Беларусі</i> – заканамерная сінтаксічная канструкцыя ў беларускай мове. Праблема функцыянавання шматлікіх прыназоўнікава-склонавых канструкцый з прасторавым значэннем дэталёва і на вялікім фактычным матэрыяле даследавана прафесарам М. Яўневічам у ягонай манаграфіі «Сінтаксічная сінаніміка ў сучаснай беларускай літаратурнай мове» (1977). У гэтай кнізе

Словазлучэнне	Прычыны ненарматыўнасці або стылістычнай абмежаванасці
	<p>прысутнічае і апісанне спалучэнняў у <i>Беларусі</i> і <i>на Беларусі</i>: яны слушна кваліфікуюцца як сінанімічныя, узаемазамяняльныя: «Сэнсавыя адрозненні паміж імі настолькі нязначныя, што пры выбары канструкцыі з у ці <i>на</i> яны амаль не ўлічваюцца. Аднак пры выкарыстанні гэтых спалучэнняў варта мець на ўвазе, што прыназоўнікава-склонавая форма <i>на Беларусі</i> паводле значэння блізкая да спалучэння <i>на тэрыторыі Беларусі</i>, а ў Беларусі — да спалучэння ў <i>Беларускай рэспубліцы</i>» [55, с. 234].</p> <p>Паводле І. Лепешава, казаць пра канструкцыю у <i>Беларусі</i> як пра механічнае перанясенне з рускай мовы, наўрад ці ёсць падставы, бо «дастаткова знайсці ў ТСБМ апісанне прыназоўнікаў у і на, як становіцца відавочным, што прыназоўнік у больш функцыянальна нагужаны, чым на, выражае аж 14 розных семантычных адносін (на — 11)» [28, с. 129].</p> <p>У дачыненні да ўсіх дзяржаў свету для выражэння прасторавых адносін ужываецца пры назве краіны прыназоўнік у: у Індыі, у Польшчы, у Францыі, у Грузіі, у Літве і г.д.</p> <p>Пасля таго як Украіна стала часткай Расійскай імперыі, слова Украіна пачалі (з шавіністычных пазіцый) атаясамліваць з окраіной (ускраінай). Па аналогіі з <i>на окраіне</i> стала ўжывацца <i>на Украіне (Украіне)</i> – з пераносам месца націску з трэцяга на другі склад. А ў савецкі перыяд, як піша прафесар Я. Радзевіч-Вінніцкі, «ужыванне прыназоўніка «в» са словам «Украіна» кваліфікавалася як буржуазна-нацыяналістычнае» [28, с. 131].</p> <p>Можна меркаваць, што прыназоўнікава-склонавая форма <i>на Беларусі</i> сфармавалася пад уплывам <i>на Украіне</i>. Характэрна, што ў сённяшняй Украіне рашуча адмовіліся ад канструкцыі <i>на Украіне</i>.</p> <p>Аўтары «Кароткай граматыкі беларускай мовы» кіруюцца пунктам гледжання М. Яўневіча: абедзве канструкцыі раўназначныя, аднак канструкцыя з НА паводле значэння блізкая да спалучэння на тэрыторыі Беларусі, а з У – да спалучэння у Рэспубліцы Беларусь, і пры абазначэнні кірунку дзеяння дамінуе спалучэнне з прыназоўнікам У [22, с. 62]</p>
<p><i>Ці ўздумае на гэта?</i> [с. 39, № 1 1929 г.] – парушаюцца сінтагматычныя здольнасці дзеяслова <i>уздумаць</i>, які не спалучаецца з залежным кампанентам у форме В. скл. і прыназоўнікам НА</p>	<p>«УЗДУМАЦЬ – 1. з <i>інф.</i> Нечакана, раптам захацець ці вырашыць што-н. зрабіць. Не ўздумайце ехаць без мяне! 2. <i>каго-што</i>. Успомніць, прыпомніць (размоўнае). Я ўздумала, што не прынесла яшчэ дроў у хату. незакончанае трыванне: уздумваць» [39, с. 683]</p>
<p><i>Перафарбаваць на чырвоны колер</i> [с. 101, № 3 1929 г.] – парушаюцца сінтагматычныя здольнасці дзеяслова <i>нагадаць</i>, які патрабуе залежнага кампанента у форме В. скл. і прыназоўніка Ў замест прыназоўніка НА</p>	<p>«ФАРБАВАЦЬ – 1. Пакрываць або насычаць фарбай. Ф. сцены. 2. Пра нетрывала, някасна або нядаўна афарбаваныя рэчы; пэцкаць (размоўнае)» [45, с. 111]</p>
<p><i>Я ня вельмі шкадаваў на гэта</i></p>	<p>Дзеяслоў <i>шкадаваць</i> спалучаецца з наступнымі формамі: 1)</p>

Словазлучэнне	Прычыны ненарматыўнасці або стылістычнай абмежаванасці
[с. 48, № 2 1929 г.] – парушаюцца сінтагматычныя здольнасці дзеяслова <i>нагадаць</i> , які не спалучаецца з залежным кампанентам у форме В. скл. і прыназоўнікам НА	<i>каго, 2) каго-што, чаго, 3) аб чым, 4) з інф.</i> [45, с.364]
<i>Слухае ўтайўшыся, што на хаце будзе рабіцца</i> [с. 38, № 2 1929 г.]	Паводле слоўніка П. Шубы, прыназоўнік НА пры абазначэнні прасторавых адносінаў спалучаецца з назоўнікам у форме М. скл. у тым выпадку, калі словазлучэнне «абазначае месца ці прадмет, на якім (на паверхні якога) знаходзіцца хто-н. або што-н.» [53, с. 49]. У прыведзеным выпадку маецца на ўвазе, безумоўна, не паверхня прадмета, а яго ўнутраная частка, таму нарматыўным у дадзеным словазлучэнні будзе ўжыванне прыназоўніка Ў. Прыведзеную ж канструкцыю можна ахарактарызаваць як размоўную

2.2.11 Словазлучэнні з прыназоўнікам У

Словазлучэнні *картаплянік у калена парос* [с. 12, № 1 1928 г.], *трава ў калена* [с. 12, № 1 1928 г.] выражаюць адносіны меры і ступені і маюць размоўны характар.

Словазлучэнні тыпу *яно* (пытанне – удакладненне М. Лаппо) *паўстане на абмеркаваньне ўва ўсю постаць* [с. 101, № 1 1929 г.], *пытаньне ўва ўвесь рост* [с. 8, № 2 1928 г.] паводле П. Шубы нароўні са словазлучэннямі тыпу *ва ўсю моц, ва ўсе лапаткі* і пад. з'яўляюцца ўстойлівымі і ўжываюцца «для выражэння вышэйшай, гранічнай ступені прыметы» [53, с. 153]. Але ў той жа час гэтыя самыя словазлучэнні як нарматыўныя адзначаюцца і з формай прыназоўніка НА: *на ўвесь рост, на ўсю постаць* – са значэннем меры і ступені дзеяння, выяўлення прыметы. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы таксама прызнае нарматыўнымі абедзве канструкцыі [44, с. 716].

Таксама ў мове часопіса адзначаецца відавочна дыялектная форма *падзе на свой ложак, што ў парозе стаіць* [с. 4, № 1 1928 г.]. Пры абазначэнні прасторы прыназоўнік У спалучаецца з назоўнікамі ў форме М. скл., калі: «1) словазлучэнне ўказвае на прастору, у межах якой хто-н. ці што-н. знаходзіцца, 2) словазлучэнне ўказвае на прадмет, памяшканне,

унутры якога хто-н., што-н. знаходзіцца або што-н. адбываецца» [53, с. 133] і г.д. Усе значэнні аб'яднаныя тым семантычным кампанентам, згодна з якім прадмет або з'ява мусіць знаходзіцца ўнутры нейкага аб'екта ці прасторы. Таксама П. Шуба прыводзіць выпадак, калі прыназоўнік У пры абазначэнні прасторавых адносінаў можа ўжывацца пры словах, што абазначаюць прадмет ці месца, каля якога што-н. або хто-н. знаходзіцца, што адпавядае семантычнай сітуацыі, адлюстраванай у словазлучэнні *у парозе стайць*, аднак паводле нормы залежны кампанент мусіць ужывацца не ў форме М., а ў форме Р. скл.: *стаяць у парога*.

2.2.12 Словазлучэнні з прыназоўнікам З

У мове часопіса сустракаецца дыялектны варыянт спалучэння дзеяслова *карыстаць/карыстацца* з назоўнікам у форме Р. скл. і прыназоўнікам З: *карыстаючыся з слоўніка віцебскіх дзеячоў* [с. 73, №3 1929 г.]. А. Лапцёнак адзначае, што такія формы былі ўжывальнымі ў мове газеты «Наша ніва» да 1915 г., а ў нумарах газеты за 1920 г. яны ўжо не адзначаюцца, бо выцесненыя спалучэннямі зваротнага дзеяслова *карыстацца*, які кіруе наз. у форме Т. скл. без прыназоўніка, што ўласціва і сучаснай беларускай мове [26, с. 103]. Наяўнасць састарэлай формы ў мове «Узвышша» за 1929 г. можна растлумачыць толькі ўплывам дыялектных асаблівасцей.

Прынамсі, у мове часопіса «Узвышша» часта не праводзіцца дыферэнцыяцыі паміж прыназоўнікамі З і СА. Сучаснай нормай іх выкарыстанне абумоўлена пэўным правілам: прыназоўнік СА ўжываецца як разнавіднасць прыназоўніка З перад асобнымі словамі, якія пачынаюцца збегам зычных, дзе першымі з'яўляюцца С, З, Ж, Ш, М, у астатніх выпадках ужываецца прыназоўнік З. У мове часопісаў назіраем: *адна з зьяваў* [с. 85, № 1 1928 г.], *песні з словамі* [с. 112, № 2 1928 г.], *з зьярынай энэргіяй* [с. 123, № 2 1928 г.], *мы з Сьвірановічам* [с. 63, № 1 1929 г.], *усё з стала*

прыняла [с. 38, № 2 1929 г.], дай ты мне, дачушка, хлеба з скібачку [с. 41, № 3 1929 г.], з сказанага напрашваецца вывад [с. 68, № 2 1929 г.], у адным з сваіх вершаў [с. 123, № 1 1929 г.].

Часта сустракаюцца словазлучэнні наступнага тыпу: *выяўляе з сябе бібліяграфічную рэдкасць* [с. 118, № 1 1928 г.], *выяўляюць з сябе, так сказаць, ахвяры дзейнасці* [с. 144, № 2 1928 г.], *Ядзя К. выяўляе з сябе стойкі, суцэльны, адналітны характар* [с. 145, № 2 1928 г.], *выяўляючы з сябе больш вышэйшую ступень зборнасці* [с. 114, № 1 1929 г.]. З пункту гледжання сённяшняй нормы падобнай словазлучэнні амаль не ўжывальныя, і гэта, хутчэй за ўсё, абумоўлена зменай разумення семантыкі дзеяслова *выяўляць*. *Выявіць* – г. зн. зрабіць уяўным, выкрыць. Такім чынам, адзначаны дзеяслоў найперш спалучаецца з назоўнікам у форме В. скл. без прыназоўніка. У прыведзеных жа словазлучэннях канструкцыя *выяўляць з сябе*, хутчэй за ўсё, адпавядае рускамоўнай канструкцыі *представлять собой*, што сёння можна даслоўна перакласці як *уяўляць сабой*. На сёння паміж дзеясловамі *выяўляць* і *уяўляць* існуе значная розніца, бо *уявіць* – г. зн. 1) скласці ў думках вобраз каго-н., чаго-н., 2) палічыць, дапусціць. Прыведзены выпадак яскрава ілюструе, як змены ў лексічным разуменні слоў робяцца прычынамі зменаў у граматыцы.

Граматыка ў параўнанні з лексікай уяўляе сабой больш цвёрдую сістэму значэнняў і формаў. Граматыка з прычыны больш строгай сістэмнай арганізацыі болей устойлівая да пазамоўных (перш за ўсё сацыяльных) уздзеянняў. Таму і змяняецца граматыка павольна: у яе цяжэй пранікнуць новаму элементу. Але калі ж новае апынаецца ў граматыцы, то гэта так ці інакш адгукаецца на ўсёй сістэме. Таму ў граматыцы часцей, чым у лексіцы, магчымыя зрухі, абумоўленыя «сістэмнымі фактарам».

2.2.13 Словазлучэнні з прыназоўнікамі КАЛЯ, БЛІЗКА, ПОБАЧ і інш.

У асобных словазлучэннях з сувяззю кіраванне прадстаўлены нечаканыя для сённяшняй літаратурнай нормы семантычныя адценні

прыназоўнікаў, напрыклад: *возьмецца са смагаю каля іх* [с. 6, №1 1928 г.] – па сэнсе гэтаму словазлучэнню адпавядае канструкцыя *са смагаю возьмецца за іх* (кнігі – удакладненне М. Лаппо); *каля тае голае прычыны* [с. 96, №1 1928 г.] = *для тае голае прычыны*. Сённяшняе разуменне семантыкі прыназоўніка *каля* пераважна атаясамліваецца з уяўленнем пра лакалізацыю прадмета або чалавека, але ўключае і тыя значэнні, якія прадстаўлены ў прыведзеных вышэй прыкладах. Спалучэнне з прыназоўнікам *каля* можа выражаць прасторавыя, аб’ектныя адносіны і адносіны праблізнасці, у прыведзеных прыкладах – аб’ектныя – «пры ўказанні на аб’ект, да якога сцвярджаюцца якія-н. адносіны, дачыненне, пачуццё» [53, с. 42]. У слоўніку П. Шубы такія канструкцыі маюць памету як размоўныя і абласныя. Ю. Бушлякоў адзначае, што на ўсходзе Беларусі, а таксама ў Цэнтральным і Заходнім Палессі існуе канструкцыя, у якой дзеяслоў *смяяцца* спалучаецца з прыназоўнікам *каля*: *смяяцца каля няўмекі, смяяцца каля праўды* [11, с. 129].

Блізка броду (побач з) [с. 11, № 2 1928 г.] – сёння падобнае словазлучэнне лічыцца размоўным [53, с. 16].

Карта вісела побач дзвярэй [с. 82, № 1 1928 г.]. Гэта словазлучэнне, як і папярэдняе, выражае прасторавыя адносіны і мае памету абласное. У слоўніку П. Шубы прыводзяцца падобныя прыклады, што характарызуе адзначаную канструкцыю як тыповую для літаратурнай мовы 20-30-х гг.: *Жанчына ішла побач воза (К.Чорны), Мароз і Сонца. Побач іх Вецер з Хмаркай удваіх (У.Дубоўка)* [53, с. 115].

Робячы вывады з даследавання прыназоўнікавых кіравальных формаў мовы часопіса «Узвышша», варта адзначыць наступнае:

1) значная колькасць словазлучэнняў, якія сустракаюцца ў мове часопісаў, сёння маюць стылістычна абмежаваны характар і лічацца нарматыўнымі для размоўнага стылю: *прымушае аб нешта ўспамінаць* [с. 81, № 2 1928 г.], *дзеля чаго здавалася* [с. 42, № 1 1928 г.], *табе-ж людзі пачнуць зараз смяяцца* [с.102, № 2 1928 г.], *«карчма» лепшая ад Марыны* [с. 90, № 3

1929 г.], *к чацьвяргу на нядзелі тэрмін* [с. 16, № 2 1928 г.], *ён звярнуўся пад дом* [с. 12, № 1 1928 г.], *слухае ўтайўшыся, што на хаце будзе рабіцца* [с. 38, № 2 1929 г.], *картаплянік у калена парос* [с. 12, № 1 1928 г.], *падзе на свой ложкак, што ў парозе стаіць* [с. 4, № 1 1928 г.], *карыстаючыся з слоўніка віцебскіх дзеячоў* [с. 73, №3 1929 г.], *возьмецца са смагаю каля іх* [с. 6, №1 1928 г.], *блізка броду* [с. 11, № 2 1928 г.], *карта вісела побач дзвярэй* [с. 82, № 1 1928 г.];

2) шэраг канструкцый з'яўляюцца ненарматыўнымі, бо:

а) адбываецца працэс моватворчасці, калі аўтары ствараюць імправізацыйныя кіравальныя мадэлі па аналогіі з дыялектнымі ці існуючымі ў мове, аднак пры гэтым не ўлічваюць спалучальных уласцівасцей кампанентаў словазлучэння: *аб чым упікае Анэта* [с. 104, № 2 1928 г.], *яны пасуюць адно з адным* [с. 81, № 2 1928 г.], *на гэтым (10 руб у дзень – удакладненне М. Лаппо) жыць можна!* [с. 49, № 2 1929 г.], *спынім некаторую агульную ўвагу на іншыя нашы мастацтвы* [с. 78, № 1 1929 г.], *спынілі вочы на Крушынскага* [с. 32, № 2 1928 г.], *нагадаць на тую акалічнасць* [с. 130, № 1 1928 г.], *Чырвонец заклікае вас на славу і помсту здраднікам рэвалюцыі!* [с. 69, № 1 1929 г.], *ці ўздумае на гэта?* [с. 39, № 1 1929 г.], *перафарбаваць на чырвоны колер* [с. 101, № 3 1929 г.], *я ня вельмі шкадаваў на гэта* [с. 48, № 2 1929 г.], *але-ж Ільлюку па людзях малы клопат* [с. 19, № 3 1929 г.],

б) яны створаны на ўзор адпаведных рускамоўных спалучэнняў: *зьдзекуецца над простытуткай* [с. 196, № 2 1928 г.], *ня менш хвіліны стаяў ціха ў парозе* [с. 14, № 2 1928 г.], *на 12 год старэй за яго* [с. 85, № 2 1929 г.], *выяўляе з сябе бібліяграфічную рэдкасць* [с. 118, № 1 1928 г.],

в) на момант існавання часопіса яшчэ яшчэ не былі выпрацаваныя і стандартызаваныя нормы, якія б рэгулявалі ўжыванне канкрэтных прыназоўнікаў: *адна з зьяваў* [с. 85, № 1 1928 г.];

3) у мове часопіса «Узвышша» ў параўнанні з сённяшнімі вызначаюцца наступныя тэндэнцыі:

- прыназоўнікі АБ і ПРА не маюць выразнага стылістычнага размежавання,
- прыназоўнікі ДА і К ужываюцца з аднолькавай частатой,
- аднолькава ўжываюцца формы ў *Беларусі* і *на Беларусі*, хоць першая сустракаецца часцей;

4) звяртаюць на сябе ўвагу наступныя словазлучэнні, якія сустракаюцца ў мове часопіса і з'яўляюцца нарматыўнымі, а таму могуць ужывацца больш шырока: *сказаў да Надзі* [с. 8, № 1 1929 г.], *замілаваньне да свайго краю* [с. 169, № 2 1928 г.] *яна за ім прападзе* [с. 13, № 1 1929 г.] *за поўдзень стала яшчэ цяплей* [с. 32, № 1 1929 г.], *за другарадную прычыну гэтага раздвоення дзед лічыць тую «пару»* [с. 155, № 2 1928 г.], *за краўца паўчыўся* [с. 11 № 2 1928 г.], *бывала, яшчэ за тым дзяком, дык лепш сьпявалі* [с. 4 № 1 1929 г.], *пад што гэты будынак пабудаваны* [с. 79, № 1 1929 г.], *ня браў увагі на яго словы* [с. 9, № 2 1928 г.].

ГЛАВА 3. ТРАНСФАРМАЦЫЯ СІНТАКСІЧНАЙ НОРМЫ: ПРЫЧЫНЫ І АСАБЛІВАСЦІ

Моўная норма ўяўляе сабой абумоўленую гістарычна сукупнасць агульнаўжывальных моўных сродкаў, а таксама правілы іх адбору і выкарыстання, якія прызнаюцца грамадствам найбольш прыдатнымі ў канкрэтны гістарычны перыяд. Норма з'яўляецца адной з істотных уласцівасцяў мовы, якія забяспечваюць яе функцыянаванне і гістарычную пераемнасць за кошт уласцівай ёй устойлівасці, якая, у сваю чаргу, не выключае магчымай варыянтнасці моўных сродкаў і заўважнай гістарычнай зменлівасці, паколькі «норма прызначаная, з аднаго боку, захоўваць маўленчыя традыцыі, а з іншага – задавальняць актуальным і зменлівым патрэбам грамадства» [2, с. 11]. Прыватным выпадкам моўнай нормы з'яўляецца літаратурная норма, якая ёсць адным з аб'ектаў вывучэння ў дадзеным даследаванні.

Літаратурная мова паўстае як наддыялектная сістэма існавання нацыянальнай мовы, што характарызуецца такімі рысамі, як нарматыўнасць, кадыфікаванасць, стылістычная дыферэнцыраванасць, поліфункцыянальнасць і інш. Літаратурную мову нельга атаясамліваць з мовай мастацкай літаратуры, якая часта нясе ў сабе шмат індывідуальнага.

Для таго, каб прызнаць тую ці іншую з'яву нарматыўнай, неабходныя такія ўмовы, як рэгулярная ўжывальнасць дадзенага спосабу выражэння, адпаведнасць гэтага спосабу выражэння магчымасцям сістэмы літаратурнай мовы (з улікам яе гістарычнай перабудовы) і грамадскае ўхваленне рэгулярна ўзнаўляльнага спосабу выражэння.

Прыведзеныя азначэнні тычацца моўнай нормы, аднак варта адзначыць, што існуе і маўленчая норма, паняцце якой цесна звязана з паняццем функцыянальнага стылю. Калі моўныя нормы адзіныя для літаратурнай мовы ў цэлым, яны аб'ядноўваюць ўсе нарматыўныя адзінкі

незалежна ад спецыфікі іх функцыянавання, то маўленчыя нормы ўстанаўліваюць заканамернасці ўжывання моўных сродкаў у тым ці іншым стылі і яго разнавіднасцях (*прыназоўнік аб – пра*).

Ядро літаратурнай нормы складаюць стылістычна нейтральныя (найбольш ужывальныя) моўныя з’явы, перыферыю – з’явы архаічныя і новыя, тэрытарыяльна і функцыянальна адзначаныя, але якія ўваходзяць у рамкі літаратурнай нормы. Т.ч. у паняцце стабільнасці нормы ўваходзяць такія прыкметы, як устойлівасць, традыцыйнасць, пэўнае абмежаванне магчымых варыянтаў, тэрытарыяльнае адзінства. Аднак норму не трэба механічна выводзіць з моўнай эвалюцыі. Дынамічная тэорыя нормы, абапіраючыся на патрабаванне адноснай устойлівасці, уключае ў сябе і ўлік прадуктыўных тэндэнцый развіцця мовы, што не залежаць ад волі моўцаў, і беражлівыя адносіны да тых маўленчых навыкаў, якія былі атрыманы ад папярэдніх пакаленняў. Улічваючы гэта, *норма – значна дыферэнцыраваны комплекс моўных сродкаў, які дазваляе захаванне варыянтаў і сінанімічных спосабаў выражэння*. Варыятыўнасць моўных сродкаў забяспечвае функцыянальна-стылістычную дыферэнцыяцыю літаратурнай мовы.

Нормы захоўваюцца і змяняюцца ў залежнасці ад многіх умоў: ад уплыву кніг на грамадства, ад моўнага акружэння. З пытаннямі норм, іх варыянтнасці цесна звязаны паняцці нармалізацыі і кадыфікацыі. Нармалізацыя – гэта працэс станаўлення, выпрацоўкі нормы, яе апісання моваведамі. Нармалізацыя ўяўляе сабой гістарычна працяглы адбор з моўных варыянтаў адзіных, найбольш ужывальных адзінак. Нармалізатарская дзейнасць знаходзіць свае выражэнне ў кадыфікацыі літаратурнай нормы – яе афіцыйным прызнанні і апісанні ў выглядзе правілаў у лінгвістычных выданнях (слоўніках, даведніках, граматыках). Т.ч., кадыфікацыя – выпрацаваны звод правілаў, які прыводзіць у сістэму нарміраваных варыянты, «узаконьвае» іх. Г.зн., тая ці іншая з’ява перш чым стаць нормай, перажывае працэс нармалізацыі, а ў выпадку грамадскага адабрэння –

замацоўваецца, кадыфікуецца ў правілах, фіксуецца ў слоўніках з рэкамендацыйнымі паметамі.

Нармалізацыю беларускай мовы ў савецкі час умоўна можна разглядаць як выпрацоўку літаратурных нормаў на ўсіх маўленчых узроўнях да 1933 г. , на працягу 1933-1957 гг. і пасля 1957 г. Інакш пра гэты працэс можна гаварыць як пра працэс

- выпрацоўкі і стабілізацыі літаратурных нормаў на нацыянальнай глебе,
- збліжэння выпрацаваных норм з рускамоўнымі
- і вызвалення норм беларускай літаратурнай мовы ад рускамоўнага ўплыву.

Згаданае дае права разважаць пра рухомасць норм сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

У межах прыведзенага даследавання сучасная сінтаксічная норма беларускай літаратурнай мовы супастаўляецца з моўнымі з’явамі 1928-1929 гг., што немагчыма ажыццявіць без прымянення дыяхранічнага падыходу, які разглядае мову ў аспекце яе зменаў.

Зменлівасць – адна з асноўных і ўнутрана ўласцівых мове ўласцівасцяў мовы, забяспечвае адпаведнасць мовы зменлівым патрэбам камунікацыі і пазнання. Веданне законаў, па якіх змяняецца мова, мае вялікую каштоўнасць само па сабе. Дыхранія ўносіць у лінгвістыку ўвагу да часу і прычынна-выніковых сувязяў з’яў. Даследаванні па гісторыі мовы каштоўныя сваімі тлумачальнымі магчымасцямі.

Першае, на што варта звярнуць увагу пры супастаўленні мовы 20-30-х гг. XX ст. і сучаснасці, – гэта тое, што сённяшнія моўныя нормы маюць цвёрдую кадыфікацыю: яны зацверджаны слоўнікамі, граматыкамі, школьнай праграмай, дзяржаўнымі дакументамі, у той час як моўныя нормы 20-30-х гг. толькі выпрацоўваліся. У друку з’яўляліся публікацыі найбольш вопытных літаратураў па моўных пытаннях, часам у гэтых публікацыях асэнсоўвалася такая фундаментальная праблема, як крыніцы ўзбагачэння

пісьменніцкага слоўніка ва ўмовах яшчэ не завершанага фарміравання літаратурнай мовы і яе недастатковага лексікаграфічнага апісання.

Перыяды найбольшай норматворчасці звычайна супадаюць з перыядамі своеасаблівага раздарожжа ў гісторыі літаратурнай мовы: папярэдні стан мовы ўжо не адпавядае новым тэндэнцыям ва ўжыванні мовы, аднак і новая норма яшчэ не сфармавалася. Галоўную асаблівасць тагачаснай мовы вызначае Л. Шакун: «Творы беларускіх пісьменнікаў 20-30-х гг. перапоўнены дыялектнымі словамі і выразамі, формамі і *сінтаксічнымі канструкцыямі* (вылучана М. Лаппо). З лёгкай рукі У. Дубоўкі многія паэты і пісьменнікі да сваіх твораў пачалі прыкладаць спецыяльныя слоўнікі з тлумачэннем незразумелых слоў і выказаў, вялікую колькасць сярод якіх складалі дыялектызмы» [51, с. 305]. Гэта яскрава ілюструе творчасць Л. Калюгі, апавяданні якога друкаваліся ў часопісе «Узвышша».

У шырокім звароце пісьменнікаў да сродкаў мясцовых гаворак меліся з пункту гледжання развіцця літаратурнай мовы свае як адмоўныя, так і станоўчыя бакі. З аднаго боку, розныя нетыповыя з’явы засмечвалі мову мастацкіх твораў і нават публіцыстыкі. З другога боку, дзякуючы смеласці многіх беларускіх пісьменнікаў у адборы моўна-выяўленчага матэрыялу ў сферу літаратурнага ўжытку ўцягваліся новыя пласты народнай лексікі, новыя граматычныя формы і канструкцыі. У літаратурнай крытыцы адбывалася праверка моўных каштоўнасцей – усё непатрэбнае, выпадковае адсейвалася. Напрыклад, замацоўваліся як літаратурная норма такія асаблівасці паўночна-ўсходніх гаворак, як *сталам, на сталах* замест *сталом, на сталох*, але не замацавалася такая форма будучага часу дзеясловаў, як *вісецьме*, хоць яе часта ўжывалі ў сваіх творах Ц. Гартны, А. Дудар, А. Гурло і іншыя пісьменнікі і паэты 20-х – пачатку 30-х гг.

Л. Шакун адзначае, што выкарыстанне сродкаў народнай мовы непасрэдна перапляталася з працэсамі ўтварэння новых слоў і ўстойлівых выказаў. Аналізуючы развіццё мастацкай мовы і публіцыстыкі 20-х – пачатку 30-х гг., з-за недастатковай вывучанасці тагачасных лексічных багаццяў

мовы цяжка правесці мяжу паміж словамі, што ўводзіліся ва ўжытак шляхам асваення скарбніц народнай гаворкі і што ствараліся пісьменнікамі і публіцыстамі. Тое самае мы бачым і на ўзроўні сінтаксісу: складана патлумачыць словазлучэнні *закаханне ёю, кіраваць работу* – асаблівасці пэўнага дыялекту ці імправізацыйна створаныя пісьменнікам мадэлі кіравання (нават калі адпаведныя канструкцыі сустракаліся ў вусным маўленні)?

П. Бузук у артыкуле «Культура мова ва “Узвышшы”», надрукаваным у 1929 г., піша, што «у беларускай літаратурнай мове запанавалі асаблівасці менска-віленскай паласы, але з’явіліся пісьменьнікі з паўднёвай часьціны Беларусі (гал. чынам случчане – Цішка Гартны, Гурло і іншыя), якія прынеслі з сабой у літаратурную мову новыя дыялектычныя з’явы, як у лексіцы, так і ў граматыцы. А ў творах М. Гарэцкага ды М. Зарэцкага пачала ў апошні час адбывацца ў беларускай літаратурнай мове і Магілёўшчына» [18, с. 210]. Пры гэтым ён зазначае: «Але, бяспрэчна, розныя дыялектызмы не павінны шкодзіць адзінству літаратурнае мовы; яе агульная скарбніца павінна прыняць у сябе, праглынуць толькі пэўныя, больш ударныя граматычныя формы, толькі пэўныя, больш прыгожыя лексычныя сынонімы» [18, с. 210].

Другая асаблівасць мовы 20-30-х гг. – неабмежаванае пранікненне ў яе разнастайных уплываў. Адбывалася імклівае ўзбагачэнне мовы як неабходнымі формамі, так і з’явамі, якія супярэчылі духу беларускай мовы. Многія нехарактэрныя беларускай мове з’явы разгледзеў у артыкуле «Небеларуская мова ў беларускай літаратуры» К. Чорны. У другой палове 20-х гг. у літаратуру ўваходзілі маладыя пісьменнікі, якія часам не валодалі належнай культурай мовы. У прааналізаваных у дадзеным даследаванні нумарах часопіса гэта праяўляецца толькі на ўзроўні ўплыву рускай мовы: *дзякаваць мяне, выбачаць мяне, шырокае ўжыванне прыназоўніка К і пад.*

Кажучы аб прычынах зменаў, г.зн. саміх працэсаў, што адбываюцца ў мове, Н. Мячкоўская прапануе адрозніваць, з аднаго боку, унутрымоўныя

фактары, якія няспынна дзейнічаюць у гісторыі кожнай мовы, а з іншага боку, пазамоўныя сілы і фактары (як правіла, сацыяльна-гістарычныя і псіхалагічныя).

Сярод асноўных фактараў унутрымоўных прычын выступаюць разнастайныя ўнутрымоўныя антыноміі, такія, напрыклад, як антыномія магчымасцяў моўнай сістэмы і нормы (магчымасці моўнай сістэмы заўсёды больш шырокія і разнастайныя, чым норма, г.зн. сукупнасць прынятых у грамадстве рэлізацый моўных патэнцый. Калі антыномія рашаецца на карысць сістэмы, то змяняецца узус, нарматыўныя абмежаванні здымаюцца), антыномія інфармацыйнай і экспрэсіўнай функцый моў і інш. Унутрымоўныя прычыны найчасцей рэалізуюцца напачатку ў гутарковым маўленні: любая з’ява ў мове пачынаецца з індывідуальнага маўлення, і спачатку гэта дробнае, незаўважнае хістанне. Пераважная большасць такіх хістанняў наогул не звязаная з патэнцыйнымі моўнымі зменамі. У якасці перадумоў моўнай зменлівасці выступае варыятыўнасць маўленчых рэлізацый структуры мовы: адна і тая ж сітуацыя можа перадавацца рознымі спосабамі, сінанімічнымі адно аднаму: *дзякаваць мне, дзякаваць мяне*.

Аналізуючы знешнія прычыны, у даследаваннях сацыяльнай гісторыі моў аўтары імкнуцца суаднесці моўныя змены з гістарычнымі працэсамі ў грамадстве. Для беларускай мовы асабліва важнымі з гэтага пункту гледжання былі такія падзеі, як Кастрычніцкая рэвалюцыя, рэформа правапісу 1933 г., абвяшчэнне незалежнасці Беларусі і інш. Варта таксама адзначыць, што ўсе рэформы, якія адбываліся цягам XX ст. у дачыненні да моўных зменаў, фактычна не закраналі сінтаксіс і былі ў асноўным скіраваныя на арфаграфію, змены ў якой задавалі агульную танальнасць зменам на ўсіх моўных узроўнях.

У другой палове XX ст. шырокая палеміка наконт ужывання тых ці іншых сінтаксічных канструкцый вялася ў перыёдыцы. К. Крапіва ў артыкуле «Грамадская неабходнасць і беспадстаўнае наватарства» адзначаў, што з часу выдання ў 1959 г. «Правілаў беларускай арфаграфіі і пунктуацыі» ў сферах

выкарыстання беларускай мовы зноў паўстаў шэраг спрэчных культурнамоўных пытанняў, да ліку якіх адносяцца:

- замена ў канструкцыі з прыназоўнікам ПА канчатка –у назоўніка м. р. ў форме адзіночнага ліку на канчатак -е (*на росту // на росце, на сэнсу // на сэнсе*),
- замена ў канструкцыі ‘АБ+ форма М. скл.’ прыназоўніка АБ прыназоўнікам ПРА,
- замена нулявых канчаткаў назоўнікаў жаночага роду ў форме мн. ліку Р. скл. канчаткамі –аў, -яў (*хатаў, кнігаў, вішняў*),
- замена прыназоўніка К прыназоўнікам ДА і іншыя.

Усе адзначаныя патэнцыяльныя рэформы моўнага ладу, якія выпяваюць у грамадстве, Крапіва лічыў беспадстаўнымі і пераконваў, што яны парушаюць афіцыйна зацверджаныя правілы і, такім чынам, здольныя выклікаць яшчэ большы разнабой у маўленні і на пісьме. Апазіцыйнага меркавання на гэты конт прытрымліваліся А. Каўрус і П. Сцяцко, якія звярталі ўвагу на небяспечнасць калькавання рускамоўных зваротаў, якое ўсё часцей распаўсюджвалася ў раённых і абласных газетах, у рэкламных абвестках і пад. Таксама мовазнаўцы прапаноўваюць шырока карыстацца сінаніміяй беларускай мовы ў тым ліку і на ўзроўні сінтаксісу. Так, напрыклад, толькі з назоўнікамі *прычына* можна ўжыць пяць варыянтаў канструкцый: *ад другой прычыны, з гэтае прычыны, дзеля розных прычын, праз гэту прычыну, на гэтай прычыне* і інш.

Кіраванне ў сучаснай беларускай мове прадстаўлена шматлікімі сінтаксічнымі сінанімамі, якія маюць розную нарматыўную значнасць і выклікаюць пэўныя цяжкасці пры іх размежаванні ў структуры канкрэтнага сказа [22, с. 61]. Сінтаксічнымі сінанімамі можна назваць аднародныя па сваёй структурнай арганізацыі канструкцыі, аб’яднаныя агульным значэннем, але розныя па сэнсавых адценнях і стылістычнай афарбоўцы. Суіснаванне сінанімічных канструкцый – фактар, які паказвае на багацце мовы, і

забяспечвае выбар і магчымасці адбору найбольш прыдатнага спалучэння для выразнай і дакладнай перадачы інфармацыі. Таму ўсе канструкцыі, вылучаныя ў прыведзеным даследаванні, якія не трапляюць у разрад ненарматыўных, можна актыўна выкарыстоўваць у вусным маўленні: чым больш сінтаксічных канструкцый для выражэння сваіх думак выкарыстоўваюць носьбіты мовы, тым больш пашыраюцца моўныя магчымасці і, адпаведна, тым шырэйшым становіцца працэс мыслення карыстальнікаў мовы.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Словазлучэнні як канструктыўныя і структураўтваральныя адзінкі сінтаксісу знаходзяцца ў працэсе бесперапыннага развіцця, якасных зменаў і пераўтварэнняў. Гэтыя актыўныя і няспынныя ў сучаснай сістэме словазлучэнняў працэсы праяўляюцца ў колькасным росце словазлучэнняў па ўзоры ўжо існуючых у мове структурных мадэляў, выхадзе з ужытку словазлучэнняў, якімі абазначаліся рэаліі аджыўшых форм грамадскага, ва ўтварэнні новых словаспалучальных тыпаў у выніку ўзаемадзеяння структурных элементаў словазлучэння і сказа і магчымым пераразмеркаванні сувязяў паміж іх кампанентамі ўнутры сказа, у з'яўленні структурна спрошчаных тыпаў словазлучэнняў, абумоўленых з'явамі кантамінацыі, аналітызму і апушчэнняў, ва ўзнікненні дублетных структур, выкліканых пераважна ўплывам з'яў аналогіі, у пашырэнні прадуктыўнасці адных тыпаў канструкцый і ў адпаведным звужэнні ўжывальных іншых. Усе гэтыя працэсы знаходзяць сваё выражэнне на ўзроўні трансфармацыі сінтаксічнай нормы. Дадзенае даследаванне пераследавала мэту супаставіць словазлучэнні з сінтаксічнай сувяззю кіраванне, якія сустракаюцца ў праявічнай мове часопіса «Узвышша», з сучаснай моўнай і маўленчай нормамаі, у выніку чаго зроблена наступнае:

1. З тэкстаў часопісаў «Узвышша» (№1-2 1928 г. і №1-3 1929 г.) былі выпісаны наступныя групы словазлучэнняў:

1) словазлучэнні, якія з'яўляюцца ненарматыўнымі з пункту гледжання сучаснай моўнай нормы (гл. Дадатак А);

2) словазлучэнні, якія маюць стылістычныя абмежаванні ў выкарыстанні і рэгулююцца маўленчай нормай (гл. Дадатак Б);

3) словазлучэнні, якія з'яўляюцца нарматыўнымі, але рэдка ўжывальнымі ці выклікаюць дыскусіі наконт іх нарматыўнасці/стылістычнай універсальнасці: *сказаў да Надзі* [с. 8, № 1 1929 г.], *замілаваньне да свайго*

краю [с. 169, № 2 1928 г.] яна за ім прападзе [с. 13, № 1 1929 г.] за поўдзень стала яшчэ цяплей [с. 32, № 1 1929 г.], за другарадную прычыну гэтага раздвоення дзед лічыць тую «пару» [с. 155, № 2 1928 г.], за краўца паўчыўся [с. 11 № 2 1928 г.], бывала, яшчэ за тым дзяком, дык лепш сьпявалі [с. 4 № 1 1929 г.], пад што гэты будынак пабудаваны [с. 79, № 1 1929 г.], ня браў увагі на яго словы [с. 9, № 2 1928 г.].

Вылучаныя групы словазлучэнняў могуць выкарыстоўвацца навукоўцамі пры далейшым даследаванні сінтаксісу 20-30-х гг., працы па вывучэнні якога ў беларускай сінтаксічнай навуцы на дадзены момант адсутнічаюць. Акрамя гэтага, вылучаныя дадзеныя ўяўляюць сабой багаты матэрыял для даследавання трансфармацыі беларускай літаратурнай нормы, прыназоўнікавага і беспрыназоўнікавага кіравання і інш.

2. У сінтаксісе часопіса «Узвышша» вызначаны наступныя тэндэнцыі:

- у параўнанні з сучаснай мовай прыназоўнікі АБ і ПРА не маюць выразнага стылістычнага размежавання,
- прыназоўнікі ДА і К ужываюцца прыкладна з аднолькавай перыядычнасцю,
- выкарыстоўваюцца абедзве формы: *у Беларусі і на Беларусі*;

3. На падставе прааналізаваных словазлучэнняў вызначаны наступныя прычыны сённяшняй ненарматыўнасці выбраных словазлучэнняў:

1) шэраг канструкцый ўжываліся як паслоўныя пераклады адпаведных рускамоўных канструкцый;

2) шэраг словазлучэнняў з'яўляўся ў працэсе моватворчасці пісьменнікаў, калі яны стваралі новыя кіравальныя мадэлі ў працэсе пісьма, арыентуючыся на ўжо існуючыя ў мове канструкцыі, але пры гэтым не ўлічвалі сінтагматычных здольнасцяў кампанентаў словазлучэнняў, у выніку чаго гэтыя здольнасці парушаліся;

3) адсутнасць выпрацаваных стандартаў, якія б рэгулявалі дакладнае ўжыванне таго ці іншага прыназоўніка;

4) увядзенне пісьменнікамі ў мову архаічных дыялектных канструкцый, якія не ўзбагачалі мову, а «засмечвалі» яе і ў выніку не атрымалі шырокага распаўсюджання.

4. На падставе прааналізаваных словазлучэнняў вызначаны наступныя прычыны ўзнікнення стылістычнай паметы ў выбраных словазлучэннях:

1) замацаванне шэрага канструкцый галоўным чынам у межах гутарковага стылю (часткова – мастацкага);

2) сацыяльныя прычыны (рэформа 1933 г.), у выніку якіх норматворчая дзейнасць і мовазнаўства некаторы перыяд развіваліся ў рэчышчы інтэнсіўнай русіфікацыі, якая выцясняла адметныя канструкцыі на перыферыю моўнага развіцця.

Шматстайнасць канструкцый, якія сёння лічацца дыялектнымі і размоўнымі, – галоўнае адрозненне мовы 20-30-х гг. ад сучаснай. Але варта звярнуць увагу на тое, што чым больш сінанімічных канструкцый носьбіты мовы выкарыстоўваюць для выражэння сваіх думак, тым болей яны карыстаюцца мовай і тым шырэй мысляць. У вусным маўленні магчымае ўжыванне не толькі стылістычна нейтральных канструкцый, але і стылістычна афарбаваных. Такім чынам, моўная норма, якая пры задачы стабілізаваць мову ўсё ж застаецца зменлівай, не абмяжоўвае свабоднага развіцця мовы ў працэсе вуснага маўлення. У першую чаргу гэта ўяўляецца важным для тых, хто выкарыстоўвае беларускую мову ў паўсядзённым ужытку: носьбіты мовы могуць будаваць сваё маўленне не толькі строга прытрымліваючыся зацверджанай нормы, але і ўжываць як мага болей разнастайных варыянтаў канструкцый, задзейнічаць шматлікія рэсурсы сінтаксічнай моўнай сістэмы.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Bloomfield, L. Language / L. Bloomfield. – London, 1933. – 567 p.
2. Беларуская мова. Вучэбны дапаможнік для пед. ВНУ / Г. Ф. Андарала [і інш.]; пад рэд. Л. М. Грыгор'евай. – Мінск: Выш. шк., 1994. – 276 с.
3. Анічэнка, У. В. Асаблівасці сінтаксічнай сувязі пры кіраванні ва ўсходнеславянскіх мовах / У. В. Анічэнка // Беларуская мова. – Вып. 5. – Мінск: «Універсітэцкае», 1987. – С. 84-91.
4. Арашонкава, Г. У., Лемцюгова, В. П. Кіраванне ў беларускай і рускай мовах: Слоўнік-даведнік / Г. У. Арашонкава, В. П. Лемцюгова. – Мінск: Выш.шк., 1991. – 303 с.
5. Асновы культуры маўлення і стылістыкі: вучэбны дапаможнік / пад рэд. У. В. Анічэнкі. – Мінск, 1992 – 254 с.
6. Астафьева, Н. И. Конструкции с предлогом ДО в русском языке (в сопоставлении с белорусским): автореф. дис. ... канд. фил. наук / Н. И. Астафьева; Бел. гос. ун-т. – Минск, 1968. – 24 с.
7. Бандарэнка, Т. П. Аднатыпныя словазлучэнні ў сучаснай беларускай літаратурнай мове / Т. П. Бандарэнка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1981. – 132 с.
8. Бандарэнка, Т. П. Да пытання аб кіраванні як адным са спосабаў падпарадкавальнай сувязі ў словазлучэнні // Бел. лінгвістыка. – 1975. – Вып. 8. – С. 46–55.
9. Беларуская граматыка: У 2 ч. Ч. 2: Сінтаксіс / рэд. М. В. Бірыла, П. П. Шуба. – Мн.: Навука і тэхніка, 1986. – 327 с.

10. Асновы культуры маўлення і стылістыкі: вучэбны дапаможнік / пад рэд. У. В. Анічэнкі. – Мінск, 1992. – 254 с.
11. Бушлякоў, Ю. Жывая мова / Ю. Бушлякоў. – Радыё Свабода, 2013. – 294 с.
12. Бурак, Л. І. Сучасная беларуская мова: Сінтаксіс. Пунктуацыя: вучэб. дап. для філалаг. фак. ун-таў / Л. І. Бурак. – Мінск: выд-ва «Універсітэцкае», 1987. – 320 с.
13. Важнік, С. А. Развіццё сінтаксічнай тэорыі ў беларускай лінгвістыцы: гісторыя і сучаснасць // Веснік БДУ. Сер. 4. – 2011. – № 2. – С. 31-43.
14. Важнік, С. А. Кантрастыўны сінтаксіс польскай і беларускай моў: семантыка і дыстрыбуцыя дзеяслоўнага прэдыката / С. А. Важнік. – Мінск: Права і эканоміка, 2008. – 492 с.
15. Важнік, С. А. Станаўленне сінтаксічнай нормы беларускай мовы: «Беларуская граматыка для школ» Б. Тарашкевіча і «Сынтакс беларускае мовы» Я. Лёсіка // Мова – літаратура – культура: Матэрыялы 5 Міжнар. навук. канф. – Мінск, 2007. – С. 406-407.
16. Волочко, А. М. Глагольные словосочетания в произведениях современных белорусских писателей: автореф. дис. ... канд. фил. наук / А. М. Волочко. – Минск, 1969. – 22 с.
17. Гісторыя беларускага мовазнаўства (1918-1941): хрэст. для студэнтаў філал. фак. У 2 ч. Ч. 1 / аўт.-уклад. С. М. Запрудскі, Г. І. Кулеш. – Мінск: БДУ, 2008. – 213 с.
18. Гісторыя беларускага мовазнаўства (1918-1941): хрэст. для студэнтаў філал. фак. У 2 ч. Ч. 2 / аўт.-уклад. С. М. Запрудскі, Г. І. Кулеш. – Мінск: БДУ, 2008. – 259 с.

19. Жылуновіч, Г. Д. Некаторыя выпадкі разыходжання ў кіраванні беларускіх ускосна-пераходных дзеясловаў і іх рускіх адпаведнікаў / Г. Д. Жылуновіч // Весці АН БССР. – 1965. – № 3. – С.107-118.
20. Калинина, Е. А. Формирование синтаксической нормы: автореф. дис. ... канд. фил. наук: 10.02.19 / Е. А. Калинина; Глазовский гос. пед. инст. им. В. Г. Короленко. – Ижевск, 2006. – 24 с.
21. Каўрус, А. А. Стылістыка беларускай мовы / А. А. Каўрус. – 3-е выд., дапрац. і дап. – Мінск: Нар. асвета, 1993. – 320 с.
22. Кароткая граматыка беларускай мовы: у 2 ч. / навук. рэд. А. А. Лукашанец. – Мінск: Беларус. навука, 2009. – Ч. 2. – 240 с.
23. Клюсаў, Г. Н. Уводзіны / Г. Н. Клюсаў, А. Л. Юрэвіч // Сучасная беларуская пунктуацыя. – Мінск: Выш. шк., 1972. – С. 3–46.
24. Конюшкевич, М. Предложная система белорусского языка в освещении Е. Ф. Карского и ее современное состояние // Ю. Ф. Карський і сучасне мовознаўство: матэрыялы XI міжнародных Карських чытань, 18-19 верасня 2007 р. – Ніжин-Гродно, 2008. – С. 28-29.
25. Косериу, Э. Синхрония, диахрония и история // Новое в лингвистике. – Вып. 3. – Москва: Издательство иностранной литературы, 1963. – 568 с.
26. Лапцёнак, А. М. Дзеяслоўныя спалучэнні ў «Нашай ніве» і ў беларускіх гаворках у супастаўленні з сучаснай сінтаксічнай нормай // Беларуская дыялекталогія. Матэрыялы і даследаванні / НАН Беларусі, Інстытут мовы і літ-ры імя Я. Коласа і Я. Купалы. – Мінск: Беларуская навука, 2010. – С. 102-105.
27. Лапцёнак, А. М. Некаторыя асаблівасці дзеяслоўных словазлучэнняў з аб'ектнымі адносінамі ў мове «Нашай нівы» // Беларуская лінгвістыка. Вып. 68 / НАН Беларусі, Інстытут мовы і літ-ры імя Я. Коласа і Я. Купалы. – Мінск: Беларуская навука, 2012. – С. 62-71.

28. Лепешаў, І. Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: дапаможнік / І. Я. Лепешаў. – Гродна: ГрДУ, 2002. – 207 с.
29. Лёсік, Я. Сынтакс беларускае мовы / Я.Лёсік. – Мн.: Дзярж. выд-ва, 1926. – 255 с.
30. Мечковская, Н. Б. История языка и история коммуникации. От клинописи до интернета / Н. Б. Мечковская. – Флинта, 2009. – 584 с.
31. Мечковская, Н. Б. Общее языкознание: Сущность и история языка: учеб. пособие / Н. Б. Мечковская, Б. А. Плотников, А. Е. Супрун. – Минск: Выш. шк., 1993. – 287 с.
32. Міхневіч А. Я., Рамза Т. Р. Словазлучэнне: нарматыўныя аспекты ўтварэння і ўжывання / А. Я. Міхневіч, Т. Р. Рамза. – Мн.: РІВШ БДУ, 2005. – 40 с.
33. Молотков, А. И. Основы фразеологии русского языка / А. И. Молотков. – Ленинград, 1977. – 284 с.
34. Наркевіч, А. І. Сістэма словазлучэнняў у сучаснай беларускай мове: Структурна-семантычнае апісанне / А. І. Наркевіч. – Мінск: Выд-ва БДУ, 1972. – 336 с.
35. Падгайскі, Л. П. Словазлучэнне ў беларускай мове. – Мінск: Выш. шк., 1971. – 192 с.
36. Плотнікаў, Б. А., Трайкоўская, В. П. Слоўнік цяжкасцяў беларускай мовы / Б. А. Плотнікаў, В. П. Трайкоўская. – Мінск: Кніжны Дом, 2004. – 544 с.
37. Рамза, Т. Р. Сінтаксіс: Тэарэтычны курс: вучэб. дапаможнік / Т. Р. Рамза. – 2-е выд., дапрац. і дапоўн. – Мн.: БДУ, 2006. – 214 с.
38. Сцяцко, П. Сінтаксічныя нормы і іх парушэнні / П. Сцяцко // Культура мовы. – Мінск: Тэхналогія, 2002. – С. 85–95.

39. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – Мінск: БелЭН, 1999. – 784 с.
40. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. 6 кн. / АН БССР, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск: БелСЭ, 1977-1984. – Т.1. – 1977. – 608 с.
41. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. 6 кн. / АН БССР, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск: БелСЭ, 1977-1984. – Т.2. – 1978. – 768 с.
42. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. 6 кн. / АН БССР, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск: БелСЭ, 1977-1984. – Т.3. – 1979. – 672 с.
43. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. 6 кн. / АН БССР, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск: БелСЭ, 1977-1984. – Т.4. – 1980. – 768 с.
44. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. 6 кн. / АН БССР, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск: БелСЭ, 1977-1984. – Т.5, кн. 1. – 1982. – 663 с.
45. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. 6 кн. / АН БССР, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск: БелСЭ, 1977-1984. – Т.5, кн. 2. – 1984. – 608 с.
46. Чумак, Л. Н. Синтаксис белорусского и русского языков в аспекте культурологии / Л. Н. Чумак. – Минск: БГУ, 1997. – 196 с.
47. Цікоцкі, М. Я. Стылістыка беларускай мовы: вучэб. дапам. для фак. журналістыкі / М. Я. Цікоцкі. – Мінск: Універсітэцкае, 1995. – 294 с.
48. Цясевіч, А. М. Сінтаксічныя канструкцыі са значэннем наступнага адноснага часу (пасля + родны і па + месны) / А. М. Цясевіч // Весці АН БССР. – 1988. – № 3. – С. 120-128.

49. Чалюк, Н. М. Сінтаксіс беларускай мовы. Словазлучэнне. Просты сказ: вучэб. дапам. / Н. М. Чалюк; пад рэд. П. М. Малажай. – Мінск: Тетра Системс, 2004. – 208 с.

50. Чумак, Л. Н. Синтаксис русского и белорусского языков в аспекте культурологии / Л. Н. Чумак. – Мінск, 1997. – 294 с.

51. Шакун, Л. М. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы: вучэб. дапамож. для вну / Л. М. Шакун. – Мінск: Міністэрства выш., сярэд. спец. і праф. адукацыі БССР, 1963. – 339 с.

52. Шахматов, А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – Ленинград, 1941. – 504 с.

53. Шуба, П. П. Тлумачальны слоўнік беларускіх прыназоўнікаў / П. П. Шуба. – Мінск: Народная асвета, 1993. – 168 с.

54. Яўневіч, М. С. Канструкцыі з прыназоўнікам ЗА ў сучаснай беларускай літаратурнай мове // З даследаванняў па беларускай і рускай мовах / Выдавецтва Міністэрства асветы БССР. – Мінск, 1961. – С. 83-93.

55. Яўневіч, М. С. Сінтаксічная сінаніміка ў сучаснай беларускай літаратурнай мове / М. С. Яўневіч. – Мінск: Выд-ва БДУ, 1977. – 279 с.

РЭСУРСЫ ЭЛЕКТРОННАГА ДОСТУПУ

56. Лёсік, Я. Збор твораў. 1921-1930. – Мінск, 2003. – С. 148-156. – Режим доступа: <http://mowaznaustwa.ru/2010/01/27/ya-lyosik-nekatoryya-%D1%9Evagi-da-belaruskae-litaraturnae-movy-vi-viii/>. – Дата доступу: 21.04.2014.

57. Кажарновіч, М. П. Варыятыўнасць кіравальных формаў у беларускай літаратурнай мове нашаніўскага перыяду. – 2012. – С. 33-37. – Рэжым доступа: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/36799/1/%D0%9A%D0%B0%D0%B6%D>

[0%B0%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%87_%D0%9F%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%8B%20%D0%BA%D0%B0%D1%84%D0%B5%D0%B4%D1%80%D1%8B%202012_%D0%92%D1%8B%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BA11-033-037.pdf](#). – Дата доступу: 27.04.2014.

58. Радзевіч, А. А. Сучасная беларуская мова. Сінтаксіс. Пунктуацыя: вучэб. дапаможнік для студэнтаў. – Мінск: БДУ, 2012. – 153 с. – Рэжым доступу: http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/13551/1/%D0%A1%D0%A3%D0%A7%D0%90%D0%A1%D0%9D%D0%90%D0%AF%20%20%D0%91%D0%95%D0%9B%D0%90%D0%A0%D0%A3%D0%A1%D0%9A%D0%90%D0%AF%20%D0%9C%D0%9E%D0%92%D0%90_%D0%A1%D0%86%D0%9D%D0%A2%D0%90%D0%9A%D0%A1%D0%86%D0%A1.%20%D0%9F%D0%A3%D0%9D%D0%9A%D0%A2%D0%A3%D0%90%D0%A6%D0%AB%D0%AF.pdf. – Дата доступу: 27.04.2014.

Табліца 1 – Словазлучэнні, якія не адпавядаюць сучаснай сінтаксічнай норме

Як часта сустракаецца	Словазлучэнне	Прычыны неадпаведнасці	Нарматыўны варыянт
Словазлучэнні з сінтаксічнай сувяззю беспрыназоўнікавае кіраванне			
Больш за 10	<i>Чытаючы ліста</i> [с. 131, №1 1928 г.]	Дыялектнае (паўднёва-заходні і паўночны дыялекты)	<i>Чытаючы ліст</i>
Больш за 10	<i>Сабраць столькі грошы</i> [с. 133, №2 1928 г.]	Дыялектнае	<i>Сабраць столькі грошай</i>
1	<i>Кіруюць работу</i> [с. 79, № 3 1929 г.]	Парушэнне спалучальнасці адзінак, моватворчасць	<i>Кіруюць работай</i>
1	<i>Закаханья ёю</i> [с. 39, № 3 1929 г.]	Парушэнне спалучальнасці адзінак, моватворчасць	<i>Закахання ў яе</i>
1	<i>Дзякаваць «духа»</i> [с. 93, № 3 1929 г.]	Аналогія з рускай мовы, нявыпрацаванасць моўных стандартаў	<i>Дзякаваць «духу»</i>
1	<i>Выбачайце мяне</i> [с. 29, № 2 1928 г.]	Аналогія з рускай мовы, нявыпрацаванасць моўных стандартаў	<i>Выбачайце мне</i>
2	<i>Падпалі бязлітасна-глыбокаму аналізу</i> [с. 178, № 1 1928 г.]	Парушэнне спалучальнасці адзінак, моватворчасць	<i>Падпалі пад бязлітасна глыбокі аналіз</i>
1	<i>Іных законаў нельга было спадзявацца</i> [с. 41, № 2 1928 г.]	Парушэнне спалучальнасці адзінак, моватворчасць	<i>Іных законаў нельга было чакаць, на іншыя законы нельга было спадзявацца</i>
1	<i>Пранікае іх</i> [с. 172, № 1 1928 г.]	Парушэнне спалучальнасці адзінак, моватворчасць	<i>Пранікае у іх</i>
1	<i>Як яе сэрца балела</i> [с. 9, № 3 1929 г.]	Аналогія з рускай мовы, нявыпрацаванасць моўных стандартаў	<i>Як ёй сэрца балела</i>
1	<i>Працяты інтарэсамі</i> [с. 87, № 2 1929 г.]	Парушэнне спалучальнасці адзінак, моватворчасць	<i>Прасякнуты інтарэсамі</i>
1	<i>Ігнораваньне мени важнымі</i> (часткамі – удакладненне М. Лаппо) [с. 65, № 2 1929 г.]	Парушэнне спалучальнасці адзінак, моватворчасць	<i>Ігнараванне мени важных частак</i>
Словазлучэнні з сінтаксічнай сувяззю прыназоўнікавае кіраванне			
1	<i>Уб чым упікае Анэта</i> [с. 104, № 2 1928 г.]	Парушэнне спалучальнасці адзінак, моватворчасць	<i>У чым упікае Анэта, за што упікае Анэта</i>
1	<i>Ільлюку па людзях малы клопат</i> [с. 19, № 3 1929 г.]	Парушэнне спалучальнасці адзінак,	<i>Ільлюку аб людзях малы клопат,</i>

Як часта сустракаецца	Словазлучэнне	Прычыны неадпаведнасці	Нарматыўны варыянт
		моватворчасць	<i>Льлюку пра людзей малы клопат</i>
1	<i>На 12 год старэй за яго</i> [с. 85, № 2 1929 г.]	Аналогія з рускай мовы, нявыпрацаванасць моўных стандартаў	<i>На 12 год старэйшы за яго</i>
1	<i>Яны пасуюць адно з адным</i> [с. 81, № 2 1928 г.]	Парушэнне спалучальнасці адзінак, моватворчасць	<i>Яны пасуюць адно аднаму, яны пасуюць адзін да аднаго</i>
Да 10	<i>Здзекуецца над простытуткай</i> [с. 196, № 2 1928 г.]	Аналогія з рускай мовы, нявыпрацаванасць моўных стандартаў	<i>Здзекуецца з прастытуткі</i>
1	<i>Табе-ж людзі пачнуць зараз смяяцца</i> [с.102, № 2 1928 г.].	Уплыў рускіх дыялектаў	<i>З цябе ж людзі смяяцца пачнуць</i>
1	<i>Чырвонец заклікае вас на славу і помсту здраднікам рэвалюцыі!</i> [с. 69, № 1 1929 г.]	Парушэнне спалучальнасці адзінак, моватворчасць	<i>Чырвонец заклікае вас да славы і помсты здраднікам рэвалюцыі!</i>
1	<i>Ці ўздумае на гэта?</i> [с. 39, № 1 1929 г.]	Парушэнне спалучальнасці адзінак, моватворчасць	<i>Ці ўздумае гэта?</i>
1	<i>Спынілі вочы на Крушынскага</i> [с. 32, № 2 1928 г.]	Парушэнне спалучальнасці адзінак, моватворчасць	<i>Спынілі вочы на Крушынскім, паглядзелі на Крушынскага</i>
1	<i>Цікава заўважыць на назвы</i> [с. 117, № 2 1928 г.]	Парушэнне спалучальнасці адзінак, моватворчасць	<i>Цікава звярнуць увагу на назвы</i>
1	<i>Перафарбаваць на чырвоны колер</i> [с. 101, № 3 1929 г.]	Парушэнне спалучальнасці адзінак, моватворчасць	<i>Перафарбаваць у чырвоны колер</i>
1	<i>Я ня вельмі шкадаваў на гэта</i> [с. 48, № 2 1929 г.]	Парушэнне спалучальнасці адзінак, моватворчасць	<i>Я ня вельмі шкадаваў пра гэта, я не вельмі шкадаваў аб гэтым</i>
1	<i>Пералажыў у расейскую мову клясычныя творы</i> [с. 109, № 1 1929 г.]	Парушэнне спалучальнасці адзінак, моватворчасць	<i>Пералажыў на расейскую мову клясычныя творы</i>
Больш за 10	<i>У адным з сваіх вершаў</i> [с. 123, № 1 1929 г.]	Нявыпрацаванасць стандартаў	<i>У адным са сваіх вершаў</i>
Да 10	<i>Вьяўляе з сябе бібліяграфічную рэдкасць</i> [с. 118, № 1 1928 г.]	Аналогія з рускай мовы, нявыпрацаванасць моўных стандартаў	<i>Уяўляе сабой бібліяграфічную рэдкасць</i>
2	<i>Прымушае аб нешта ўспамінаць</i> [с. 81, № 2 1928 г.]	Размоўнае, устарэлае	<i>Прымушае аб нечым успамінаць</i>
1	<i>Цераз гэты гандаль і тагды сям'ю раскідаў</i> [с. 13, № 2 1929 г.]	Размоўнае, устарэлае	<i>Праз гэты гандаль тады і сям'ю раскідаў</i>

Як часта сустракаецца	Словазлучэнне	Прычыны неадпаведнасці	Нарматыўны варыянт
3	<i>Дзеля чаго здавалася</i> [с. 42, № 1 1928 г.]	Дыялектнае (паўночна-заходні і цэнтральны дыялекты)	<i>З-за чаго здавалася, і таму здавалася</i>
1	<i>Цераз усю нашу сучасную поэзію</i>	Устарэлае, абласное	<i>Уключаючы ўсю нашу сучасную паэзію</i>
1	<i>К чацвяргу на нядзелі тэрмін</i> [с. 16, № 2 1928 г.]	Абласное	<i>К чацвяргу ад нядзелі тэрмін, к чацвяргу з нядзелі тэрмін</i>
1	<i>Карыстаючыся з слоўніка віцебскіх дзеячоў</i> [с. 73, № 3 1929 г.]	Дыялектнае	<i>Карыстаючыся слоўнікам віцебскіх дзеячоў</i>
1	<i>Возьмецца са смагаю каля іх</i> [с. 6, №1 1928 г.]	Абласное	<i>Возьмецца са смагаю за іх</i>
1	<i>Карта вісела побач дзвярэй</i> [с. 82, № 1 1928 г.]	Абласное	<i>Карта вісела побач з дзвярыма</i>

Табліца 2 – Словазлучэнні, ужыванне якіх стылістычна абмежавана

Як часта сустракаецца	Форма з часопіса «Узвышша»	Стылістычная памета	Агульнаўжывальны варыянт
Словазлучэнні з сінтаксічнай сувяззю беспрыназоўнікавае кіраванне			
1	<i>Гэтыя дні ласкавейшая стала</i> [с. 3, № 1 1928 г.]	Размоўнае	<i>У гэтыя дні ласкавейшая стала</i>
1	<i>Нарэзанае некаторага дню вецьце</i> [с. 6, № 1 1929 г.]	Размоўнае	<i>Нарэзанае ў некаторы дзень вецьце</i>
Словазлучэнні з сінтаксічнай сувяззю прыназоўнікавае кіраванне			
1	<i>«Карчма» лепшая ад Марыны</i> [с. 90, № 3 1929 г.]	Размоўнае	<i>Карчма лепшая за Марыну</i>
1	<i>Па гэтым (10 руб. у дзень) жыць можна!</i> [с. 49, № 2 1929 г.]	Размоўнае	<i>На гэта жыць можна, за гэта жыць можна, з гэтага жыць можна?</i>
Больш за 10	<i>Ён звярнуўся пад дом</i> [с. 12, № 1 1928 г.]	Размоўнае	<i>Ён звярнуўся да дома, ён звярнуўся к дому</i>
1	<i>Слухае ўтайўшыся, што на хаце будзе рабіцца</i> [с. 38, № 2 1929 г.]	Размоўнае	<i>Слухае ўтайўшыся, што ў хаце будзе рабіцца</i>
1	<i>Падзе на свой ложка, што ў парозе стаіць</i> [с. 4, № 1 1928 г.]	Размоўнае	<i>Падзе на свой ложка, што ля парога стаіць; падзе на свой ложка, што у парога стаіць</i>
1	<i>Блізка броду</i> [с. 11, № 2 1928 г.]	Размоўнае	<i>Каля броду</i>